

422

LATVIJAS
ŪNIVERSITĀTES RAKSTI
ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

FILOLOĢIJAS UN FILOSOFIJAS
FAKULTĀTES SERIJA

III. SĒJUMS
TOMUS

№ 8

LATVIJAS ŪNIVERSITĀTE

R I G Ā, 1 9 3 6

PEU
1914

LYNCHBURGH
BIBLIOTEKA
641-18-88

Pārskats par Latvijas kartografijas pētišanas vēsturi.

Ar 13 attēliem.

Prof. L. Arbuzovs.

Kartografijas vēsture svarīga Latvijas vēsturniekam, jo tā papildina Latvijas historiogrāfiju. No tā laika, kad parādās pirmās rakstu ziņas par mūsu zemi, veselu gadu tūkstoti pastāvošie avoti mums sniedz galvenā kārtā ģeografiskas (arī gan etnografiskas) ziņas. Visskaidrāko ainu par Eiropas ziemeļaustrumiem savā laikā sniedza slavenā Klaudija Ptolemāja ģeografiskais raksts „Ģeogrāfija“ ar Agatodaimona (?) kartēm (II. gs. pēc Kr.)¹. Arī viduslaiku pirmajā pusē Brēmenes Ādams (ap 1080. g.)² un Palermas arābu pētnieks Idrīzī ap 1154. g. apraksta mūsu zemi no ģeografijas viedokļa³. Bez tam vecākā

¹ E. Moritz, Die geogr. Kenntnis von den Nord- und Ostseeküsten bis zum Ende des Mittelalters, I, 1904. J. Fischer, „Cl. Ptolemaei Geographiae Codex Urbinus 82 phototypice depictus, Leyden und Leipzig 1932 (Codices e Vaticano selecti № XIX). Man nav pieejams, bet skat. Forschungen und Fortschritte IX, 1933 № 26 un Imago Mundi I, 1935. g. 61. un 76. lpp., un att. A. Spekkes Ģeografiskā vīzijā I. un II. tab.

² W. Schlüter, Ostsee und Ostseeländer in der Hamb. Kirchengesch. des Adam v. Br. Sitz.-ber. d. Gel. Estn. Ges. zu Dorpat 1902, 1 — 28. A. Björnbo, Adams af Br. Nordensopfattelse. Aarboeger f. nord. Oldkyndigh. 24, 1909, 120—244. K. Krabbo, Nordeuropa in der Vorstellung A. v. Br. Hansische Gesch.-bll. 15, 1909, 37—51. W. Schlüter, Adams v. Br. geogr. Vorstellung vom Norden. Turpat 16, 1910, 555—570.

³ E. Nöldecke, Verhandlungen der Gel. Estn. Ges. zu Dorpat VII, 3, 1873, 1—13. O. J. Tallgren Tuulio et A. M. Tallgren, Idrisi Géogr. VII 4. La Finlande et les autres pays baltiques orientaux. Studia Orientalia III, Helsingforsae, 1930. R. Ekblom, Idrisi und die Ortsnamen der Ostseeländer. Tidskr. f. nord. ortnamnforskning 19, 1931, 1, 2, 1—84. Sk. A. Spekke, Geogr. vīzija, att. 2. Idrīzija rok rakstu kartes fotogrāfijas st. c. arī Rīgas pilsētas bibl. (Dr. N. Buša iegādātas).

kartografija ar saviem kustoņu, pilsētu, kuģu, laužu un citiem attēliem papildina mūsu ikonografiju. Beidzot, dažu karšu aprakstu teksti pēc būtības ir historiografiskas dabas.

Šis pagaidu pārskats ir pamatots uz man pieejamās literatūras⁴. Tai sekoju mana netaisnā drauga Dr. N. Buša, prof. A. Spekkes un Krakovas pētnieka Dr. K. Bučeka ierosinājumiem. Sevišķi pēdējam man jāpateicas par svarīgiem aizrādījumiem un padomiem. Cand. hist. A. Lazdiņas kundzei pateicos par dažāda veida palīdzību.

Aprakstāmais kartografijas posms ietelp lielo atradumu laikmetā no 13. līdz 17. gs. un sniedzas līdz 16. gs. beigām. Tai var izšķirt četrus galvenos virzienus vai posmus. Pirmo raksturo viduslaiku pasaules kartes (t. s. „mūku kartes“, mappae mundi) un romāņu kompasa kartes (portulānu kartes, jūras kartes); otru — Ptolemāja karšu apstrādāšana 15. gs.; trešais ir Olava Magnus un G. Merkatora karšu ietekmē; ceturtais aptver Livonijas jaunās speciālkartes līdz 1595. g. Merkatora darbam.

I. Pirmajā posmā redzam Latvijas attēlojumus viduslaiku apaļajās pasaules kartēs, kas savukārt dibinājās uz Senromas pasaules kartes tradīcijām, ar visdažādākiem papildinājumiem⁵. Vis-slavenākais šo karšu piemērs ir t. s. Ebstorfas karte no 13. gs. otrās puses no Ebstorfas klostera pie Hanoveres⁶. Tur atrodas: Rīga, Duna, Curlant, Semigallia u. t. t. Briedis un sumbrs raksturo šo austrumu apgabalu dabu (sk. I. att.).

14. gs. Dienvideiropā sākās jauns, uz reāliem novērojumiem un kompasa lietošanas pamatots kartografijas virziens, bet tomēr negribēja atsacīties arī no fantastiskajām pasaules kartēm. Tādēļ dažā labā viduslaiku atlantā pēdējās arī joprojām stāv blakus jaunākajām kompasa kartēm jeb portulānu kartēm (skat. tālāk apakšā) un ir to ietekmētas. Tas pats sakāms arī par karšu krā-

⁴ Sal. tagad: L. Arbužova „Vorläufige Übersicht über die Kartographie Alt-Livlands bis 1595“. Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde, Rīga 1935, 33—119, un A. Spekkes „Ģeografiskā vīzija“, Latvieši un Livonija, 1935, 46—149 ar att. 7—35 un I.—XV. tab.

⁵ Sal. K. Miller, Mappae mundi, die ältesten Weltkarten, 1895.—1898.

⁶ Izdevis E. Sommerbrodt's krāsainā faksimila iespiedumā, 1891. g. un arī K. Millers, 1896. g. Sk. izgriezumu A. Spekkes „Ģeogr. vīzijā“, VI. tab.

jumu *Marina Sanūda* grāmatā par krusta kariem (st. 1306.—1321. g.). Tur blakus kompaskartēm ievietotā pasaules karte ir viena no visslavenākajām viduslaiku pasaules kartēm. Tur atrodas st. c.: Livonia, Varlant(=Curlant?), Estonia, Riga, Litefania (Lietuva), Letoini pagani u. t. t.⁷. Sanūda kartes zīmējis *Petrus Vesconte*, kuŗa paŗa 1320. g. pasaules kartē ziemeļos atzīmēta tikai „Livonia“ un Skandināvijas pussala⁸.

Visskaistākā pasaules karte ir t. s. katalāņu karte, kuŗu 1375. gadā zīmēja *Jafuda Cresques* Barselonā Francijas ķēniņam Kārlim V.⁹. No tur atzīmētajiem vietu vārdiem minēsim: Catelant (=Curlant?) paganis, Litefania paganis (Lietuva), Rivalia, Riga, Oxilia (Sāmsala), Visbija (sk. II. att.).

Ar ņo karti, kā vispār ar kompasa kartēm, stāv sakarā pasaules karte, kuŗu zīmējis 1436. g. *Andrea Bianco*. Tur lasām: Cata. lap. (Catelant paganorum), Linfania, Riga, Rivalia¹⁰.

1448. g. Konstances mūka *Andreja Valspergera* no Zalcburgas pasaules kartē ziemeļaustrumos minēts tikai „Rieg caput Yflande“, „Yflandia“, *Norgardia caput Russie*, *Gotland*¹¹.

Daŗus mīklainus vārdus atrodam slavenā *Maura* no *Kamal-doli* (*Fra Mauro Camaldolese*) pasaules kartē 1459. g.: *Grap* (*Grobiņa ? ?*), *upi Maxaveri* (*Mēmele*), *Salistat* (*Salaca ?*), *Riga*, *Reval*, *Liflant*, *Nuovograto*¹².

⁷ Att.: *K. Miller Mappae mundi* Nr. XVII. *Sal. A. Nordenskjöld*, „*Periplus*“, 1897, 57.—58. lpp., 84. lpp., att. 20. *A. Spekke*, *Geogr. vīzija* III. tab. (pēc *Cod. Paris. MS. Lat. 4939 fol. 9 no 14. gs.*).

⁸ *K. Kretschmer*, *M. Sanudo der Aeltere und die Karten des P. Vesconte*. *Zeitschrift der Berliner Gesellschaft für Erdkunde* 21, 1891, 352—371. Att.: turpat Nr. 8.

⁹ Att.: *Nordenskjöld*, *Periplus* XII. *S. Ruge*, *Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen*, 1881, 78. *Sal. W. Schlüter*, *Der Norden Europas in der mittelalterlichen Kartographie*. *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft in Dorpat*, 1905, 1.—20. lpp.

¹⁰ Att.: *Nordenskjöld*, *Periplus* XX, XXI, sal. 61. lpp. un *M. Toepfen*, *Hansische Geschichtsblätter* 1880-81, 37.—64. lpp. *S. Ruge* min. v. 222. lpp., sk. *A. Spekke*, *Geogr. vīzija*, 57. lpp., att. 10.

¹¹ *K. Kretschmer*, *Eine neue mittelalterliche Weltkarte der Vaticanischen Bibliothek*. *Zeitschrift der Berliner Gesellschaft für Erdkunde* 21, 1891, 371. — 406 lapp. un turpat Nr. 10.

¹² Att.: *S. Ruge* min. v. 80, sal. *Nordenskjöld*, *Periplus* 62.—63. un *A. Spekke*, *Geogr. vīzija* 59, att. 11 (pēc *C. Erreras*, 1926. g.).

Apm. kopš 14. gs. sākuma, kuģniecības praksē un visspilgtākā veidā italiešiem un katalāņiem, radās t. s. jūras jeb kompasa jeb arī portulānu kartes. To saturs, kā mēs redzējam, pa daļai arī pārgāja dažās pasaules kartēs. Ziņas par mūsu piekrastēm tur atrodamas laikam tamdēļ, ka Flandrijas ostās satikās italiešu un spāniešu jūrnieki ar vācu kuģiniekiem un tirgoņiem, kas bij nākuši no Baltijas jūras ostām vai Novgorodas tirgus.

Tā kā ne visi attiecīgie izdevumi man pieejami, tad varu minēt tikai pēc kāda cita autora¹³ pārskata sekojošās italiešu portulānu kartes: Dž. Karinjano (Giovanni Carignano) (ap 1300. g.)¹⁴, A. Dalorto (Angelino Dalorto) (1325. vai 1330. g.¹⁵ un 1339. g.¹⁶), t. s. Medičeju pasaules karte (1351. g.¹⁷?), Fr. Picigāna (Francesco Pizigano) 1367. g. karte¹⁸ un šās kartes t. s. „Miltenbergas fragments“¹⁹ (sk. III. att.). Tad seko katalāņu kartes: 1413. g. Mečias (Matīsa) de Viladestes karte²⁰ un divas nedatētas kartes Neapolē²¹ (no 14. gs. beigām) un Florencē²² (starp 1400. un 1429. g.).

Šais kartēs sniegtās Ziemeļeiropas jūru un piekrašņu ainas ģeografiskās konfigurācijas ziņā pavisam nepareizas, neievēro dabiskos samērus u. t. t. Dažas, piemēram, stipri pārspilē Gotlandes salas un Visbijas pilsētas lielumu, kas aizrāda uz attiecīgo ziņu avotu. Bet šais kartēs minēti Baltijas jūras vietvārdi

¹³ A. Björnbo und K. Petersen, *Der Däne Claudius Clavus Swart*, 1909, 167.—168. un 59., 164. No turienes arī turpmākie literatūras aizrādījumi.

¹⁴ A. Nordenskjöld, *Periplus*, 1897, IV. A. Spekke, *Geogr. vīzija*, IV. tab. (pēc Florences valsts archīva oriģināla).

¹⁵ A. Magnaghi, *La carta nautica costr. nel 1325 da Ang. Dalorto*, Firenze 1898. A. R. Hinks, *The Portolan Chart of Ang. de Dalorto, 1325*, London 1929 (sal. *Catalogue de l'exposition des collections cartogr. à Varsovie*, 1934, 66. lpp. Nr. 5).

¹⁶ A. Nordenskjöld, *Periplus VIII—IX*.

¹⁷ Turpat X. A. Spekke, *Geogr. vīzija*, 104, 32. att.

¹⁸ Jomard, *Monuments de la géogr. X* (man nav pieejams).

¹⁹ M. Toeppen, *Über einige Kartenbilder der Ostsee*, *Hans. Geschichtsblätter* 4, 1882.

²⁰ Gabr. Marcel, *Choix des cartes...*, Paris 1896 (man nav pieejams).

²¹ Björnbo et Petersen, *Anecdota cartographica septentrionalia*, 1908, I.

²² Onganias un T. Fišera atlantā 1881, XIII (*Raccolta di Mappe mondi e carte nautiche del XIII—XVI s.*); man nav pieejams; sal. Björnbo und Petersen min. v.

samērā lielā skaitā, un, proti: Godanensis vai Dancicha (Danciga), Oxilia (Sāmsala), Turon (Toruna), Riga, Revalia, Ungardia (laikam Novgoroda? vai Ingrija, t. i. Karēlija?) resp. Nogardia, Nogorado, tad Virona (Vīrija?), Offlondena (Uplande Zviedrijā) un kāds piekrastes nosaukums Roderim (Roden jeb Roslagen Zviedrijā). Dažas no augšā minētajām kartēm nesniedz visus šos vārdus, bet tikai izlasī²³. Šo karšu ģeografiskā materiāla pēdas atrodamas vēl daudz vēlākajos darbos 15. un 16. gs.

Par 15. gs. kompasa karšu saturu man nav ziņu. Björnbo un Petersens 60. lpp. min vēl šādus kompasa karšu zīmētājus, kas laikam arī ievēro ziemeļu piekrastes: Bartolomeo Pareto 1455. g. un Andrea Benicasa no Ankonas 1473. g., 1482. un 1508. g. un Nicolo de Canerio ap 1502. g. Pēdējā karte mums būtu sevišķi svarīga²⁴.

Sakarā ar viduslaiku vispārīgo kartografiju jāmin, ka toreiz arī Vācu ordeņa valstī pastāvēja kādas kartografijas tradīcijas. Jau 1400. g. virsmestrs Konrads uzdeva savam kaplānam, garīdzniekam Arnoldam, uzzīmēt kādu „mappa mundi“²⁵, kas, bez šaubām, būs attēlojusi arī Livoniju. Bet 1413. g. ordeņa sūtnis Romas kūrījā, saprotams, arī garīdznieks, prata no galvas uzzīmēt Livonijas karti, lai pāvestam paskaidrotu Tērbatas bīskapijas un ordeņa zemju ģeografiskos apstākļus, jo ordeņa pretinieki pāvestam bija iestāstījuši, ka minētā bīskapija atrodoties Zviedrijā²⁶.

II. Jauns posms Vakareiropas kartografijā sākās 15. gadsimtā ar Ptolemāja darbu atdzīvināšanu hūmānisma ietekmē. Jau 1409. g. Jēkabs Angels (Jacobus Angelus) Florencē, Manuēla Chrizolāra skolēns, pārtulkoja Ptolemāja „Ģeografiju“ latīņu valodā. Šis tulkojums bija veltīts pāvestam Aleksandram V. Bet 27 vecās Ptole-

²³ Sal. Björnbo und Petersen, Claudius Clausson Swart, 1909, 167.—168. lpp. un E. Moritz, Die Entwicklung des Kartenbildes der Nord- und Ostseeländer bis auf Mercator, 1908, 58.—59. lpp., tabula.

²⁴ L. Gallois „Une nouvelle carte marine“. Bulletin de la Société de géogr. de Lyon, 1890 (man nav pieejams). Sal. Nordenskjöld, Periplus, 150. lpp.

²⁵ M. Töppen min. v. 50, F. Amelung, Baltische Culturstudien, 1884, 348. E. Joachim, Das Marienburger Tresslerbuch, 1896, 62.

²⁶ P. Nieborowski, Peter von Wormdith, 1916, 114. L. Arbutova III. darba pārskats Romā, LUR. Fil. ser. 1, 3, 1929, 155. Sal. Bunes Livl. Urkundenbuch 4 Nr. 1937.

māja (Agatodaimona) kartes no grieķu rokraksta nozīmēja florentietis Francesco di Lapacino un pārtulkoja arī to vietvārdus²⁷. Šis darbs kļuva par turpmākās zinātniskās ģeografijas un kartografijas pamatu. Baltijas jūras austrumu daļa attiecīgajā Ptolemāja Sarmatijas kartē bija attēlota kā plats līcis, bez Kurzemes pussalas, bez Rīgas un Somijas līča; tanī ietecēja 4 jau mīklainas tapušas upes (Chronos, Rudon, Turontes, Chersinus), kuŗas vēlākie kartografi mēdza identificēt ar upēm vai līčiem Prūsijā un Livonijā. Ap jūru bija atzīmētas dažādas Sarmatijas ciltis.

Kad pārliecinājās, ka Ptolemāja „Ģeografijā“ un pie tās piederošās tradicionālās kartēs Ziemeļ- un Viduseiropa bija tikai maz ievērotas, attiecīgo zemju kartografi sāka papildināt šos robus: papildināja schēmatiskās kartes, ievērojot jaunus pilsētu, upju u. c. nosaukumus uz viduslaiku pasaules karšu vai kompasa karšu pamata, vai arī zīmēja pavisam jaunas kartes pēc tās pašas Ptolemāja schēmas, t. s. „tabulas modernas“.

Attiecībā uz ziemeļu zemēm šo uzdevumu ap 1427. g., Romas vai Florences hūmānistu aprindu ierosināts, uzņēmas apkārtceļojošais dāņu literāts Klaudijs Klausons Svarts (Claudius Clavus)²⁸.

Viņu ietekmē Klāvs zīmēja Ptolemāja ģeografijas papildināšanai jaunu ziemeļu zemju karti ar aprakstu latīņu valodā. Karte sniedzās ziemeļrietumos līdz Grenlandei, ko Klāvs bija apmeklējis, bet austrumos aptvēra vēl arī Livoniju. Pie tam Klāvs pēc iespējas stingri turējās pie Ptolemāja pamatiem, viņa jūru kontūrām u. t. t. Austrumos viņš attēloja Prūsiju ar 3 jūras līčiem (I.—III. „Prussie sinus“) un 3 upēm: Rubon, Turuncus, Cerchin; tad sekoja Livonija ar I.—VI. (VII.) „Livonie sinus“ un laikam ar 4 upēm. Bet Klāva nōmenklātūra bija dīvaina: viņš rakstīja „Livonia, quondam Oester-goedheng“ (viņa izdomāts vārds), un turienes upes apzīmēja kā-

²⁷ Björnbo und Petersen, 200. lpp. Dažas viduslaiku Ptolemāja kartes attēlo prof. A. Spekke, Quelques nouveaux matériaux pour l'histoire de la cartographie et de l'iconographie de l'Ancienne Livonie. LUR Fil. ser. II, 2, 1932, Nr. 2—6, un Latv. konvers. vārdn. 11, 166 un sek. lpp. Nr. 1—4. Bet G. Schütte's darbs, Die Quellen der Ptolemaeischen Karten von Nordeuropa, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache 41, 1916, man nav pieejams.

²⁸ A. Björnbo und C. Petersen, Der Däne Claudius Clausson Swart (Claudius Clavus), der älteste Kartograph des Nordens, 1909.

tas skaitļu vārdiem dāņu valodā: Foerste aa, Annen aa, Thredie aa, Fierdhe aa²⁹. Paļaudamies tikai uz Ptolemāju, Klāvs noraidījis un nav izlietājis italiešu jūras jeb kompasas karšu ģeografiskos nosaukumus. Nav noskaidrots, kur viņš ņēmis savu Livonijas ainu un ar kādām upēm augšminētie apzīmējumi būtu identificējami. Tikai zināms, ka viņš lietājis kādu ceļotāju karšu krājumu, kas atgādinājis t. s. 1380. g. „Itinéraire Brugeois“. Pēdējais sniedzās līdz Dancigai un Rīgai³⁰.

Klaudija Klāva kartes apraksts, kas starp citu Livonijai piešķir 7 „nesvarīgas“ salas, uzglabājies, bet pati karte pazudusi. Tomēr tā kļuva par pamatu daudzām citām ziemeļu zemju (arī Livonijas) kartēm, pateicoties divu vācu kartografu un kosmografu darbiem, kas 15. gs. otrā pusē strādāja Ziemeļitalijā. Tie bija Indriķis Martels (Henricus Martellus Germanus) un Nikolajs Ģermānis (Dominus jeb Donnus Nicolaus Germanus).

Nezināmā ceļā dabūjuši rokās Klāva kartes norakstu, viņi to izlietāja savas ziemeļu zemju papildu kartes zīmēšanai Ptolemāja Ģeografijas kōdekos. No šās kartes izveidojās divi tipi: I. Martels izstrādāja t. s. A-tipu, kurā Grenlande pareizi atrodas rietumos no Norveģijas. Šās Martela kartes divi eksemplāri atrodas Florencē³¹ (sk. IV. att.).

Bez tam, Francesco Berlinghieri savā italiešu valodā pārtulkotajā Ptolemāja „Ģeografijā“ (Florencē, ap 1478. vai 1480. g.) uz kādas A-kartes pamata sniedz arī nodaļu par Livoniju³².

²⁹ Līdzīgu metodi Klāvs arī lietā attiecībā uz Zviedriju, bet Grenlandes attēlā viņš vietas apzīmē ar dāņu tautas dziesmiņas vārdiem!

³⁰ Björnbo und Petersen min. v. 137.—138., 162.—164. lpp. Briges ceļu sarakstu krājumu iespiedis J. Lelewel, Histoire de la géographie du moyen âge, 1852—1857, Epilogue, 281—308. St. c.: De Coninxberghe usque Rige in Lyvoniam sive Lyflande. De Ryge usque Grote Halborde in Ruthia et ultra usque Moskau... De Scanior usque Corlandhaf in Livonia (pareizāk: Prūsijā).

³¹ A 1. (pēc 1474. g.), Florences Bibl. Nazionale, Cod. Magliab. XIII. Nr. 16 (turpat arī pēc šās kartes pārstrādātā Ptolemāja Sarmatijas karte). Att.: Nordenskjöld, Bidrag till Nordens äldsta kartogr., 1892, I, un „Periplus“ 1897, 87. lpp. Björnbo und Petersen min. v. Nr. I. (Att. IV.). A 6. (pēc 1487. g.) Florences Bibl. Laurenziana Pl. XIX Nr. 25. Martela Ziemeļu zemju karte te ir pielikumā Chr. Bondelmontes grāmatai „Descriptio Cicladum aliarumque insularum“. Att.: Nordenskjöld m. v. Nr. II, un Periplus XXXII.

³² Attiecīgos pantus publicējis Björnbo und Petersen 252.—254. lpp. un pēc oriģinālizdevuma A. Spekke min. v. 202.—204. lpp.

Nikolajs Ģermānis, kas Ptolemāja kartēs ievada trapezveidīgo formu, 1476. g. vai starp 1471. un 1474. g. ir zīmējis 4 A-tipa ziemeļu zemju kartes Ptolemāja kosmografijas kōdekos³³.

Viņš pārstrādāja arī šo karti par tā saukto B-tipu, kurā Grenlande pārcelta uz Norveģijas ziemeļiem. No tās mums būtu divi svarīgi noraksti Ptolemāja kōdekos³⁴. Bet viens līdzīgs kōdeks (B₂) nokļuva Vācijā, kas tagad atrodas Volfegas pilī Virtembergā³⁵. To iespieda 1482³⁶ un 1486. g. Ulmā³⁶. Tādā kārtā taisni šis Livonijas attēlojums N. Ģermāņa veidojumā izplatījies visplašāk.

Tā tad Livonijas (un arī Sarmatijas) ģeografiskajai ainai H. Martela un N. Ģermāņa ziemeļu zemju A- un B-kartēs Ptolemāja kōdekos un izdevumos par pirmavotu derēja Klaudija Klāva pazudušā karte. Tamdēļ tur atrodam arī Klāvam raksturīgos nosaukumus: Livonia jeb „Gottia Orientalis“ (atšķirībā no „Suetia, que est Gottia occidentalis“), „primus Livonie sinus“ un augšā minētos dāņu skaitļu vārdus pie upēm, tik pārprastās un sagrozītās formās. Svarīgi bija arī tas, ka Klāva kartes pirmais kopētājs, vai arī Nikolajs Ģermānis vai H. Martels, papildinājis Klāva nabadzīgo nomenklāturu Livonijas A-kartē ar vietvārdiem no kādas italiešu vai katalāņu kompaskartes. Attiecīgo vārdu formas A-tipa kartēs vislabāk saskanot ar Dalorta 1325. vai 1330. g. kompasa karti, kur gan trūkstot „Offlandenas“ vārda³⁷. Tā tad A-tipa kartēs Livonijā ierodas: Dansor Prūsijā (Danciga), Oxilia (Sāmsala), Riga (dienvidos no Fusta fl.), Ungardia aliter Revalea civitas (dienvidos no Avenas fl.), Virona starp šo upi un Trediena fl., austrumos — Norgarden, un pēc tam, jau Zviedrijā 2 „pilsētas“: Offlandena (Uplan-

³³ A. 2., Florences Bibl. Laurenziana XXX 3; att.: Nordenskjöld, Bidrag III, un „Periplus“ 85. lpp. A 3. grāfu Zamoisku bibliot. Varšavā. Att.: Nordenskjöld, Facsimile-Atlas, 1889, Nr. XXX. Sal. A. Spekke, att. Nr. 5. A. 4, Vatikāna bibl., Cod. Urbin. 274. Att.: J. Fischer, Die Entdeckungen der Normannen in Amerika, 1902, t. II, un A. 5, turpat, Cod. Urbin. 275. Att.: J. Fischer m. v. t. IV.

³⁴ B₁: Florences Bibl. Laurenziana XXX, 4; B₂: Vatikāna bibliotēkā, Cod. lat. 3810—3811. Sal. arī L. Bagrow, Ortelii catalogus cartographorum I, 1928, 33—37.

³⁵ Att.: J. Fischer, Die Entdeckungen der Normannen t. VI.

³⁶ Att.: Nordenskjöld, Die Umsegelung Asiens und Europas, 1881 Nr. I, sal. 48. lpp.

³⁷ Björnbo und Petersen 162.—168. lpp.

dene) un Roderin. Bet N. Ģermāņa B-tipa kartēs un tamdēļ arī 1482. un 1486. g. Ptolemāja Ulmas iespiedumā trūkst Nogarden un Revalea civitas, trūkst upju un to numeru (tikai B₁ sniedz vismaz „Fursta fl.“ un „Tredie“, bet B₂ — Fursta), un Dansor ir aizstāts ar pareizo vārdu Dantzg. Bet Oflandena 1482. 1486. g. iespiedumā pārdēvēta par Flautenu.

Pēc šādām pazīmēm tad arī var noteikt Livonijas karšu filiāciju turpmākajos vēlākajos Ptolemāja un citos iespiedumos. Uz J. Martela un Nikolaja Ģermāņa izstrādātajām kartēm dibinājās gan dažs labs Ptolemāja, gan arī citi izdevumi 16. gadsimtā³⁸, tā tad arī attiecīgie Livonijas attēlojumi. A-tipu atkārtoti piem. Ptolemāja Kosmografijas Strāsburgas izdevumi 1513. un 1515. g., Kornēlijs de Jōde 1593. g. u. c. Sevišķi daudz izdevumu sekoja B-tipam; bez minētajiem 1482., 1486. g. Ulmas iespiedumiem, piem., šādi: karte Hartmaņa Šēdela grāmatā „Liber chronicarum“ 1493. g., M. Valdzēmīllera (Waldseemüller) pasaules karte 1507. g.; Ptolemāja izdevums Romā 1507. un 1508. g.³⁹, Venecijā 1511. g. u. c. Bez tam B-tipa karte Ulmas 1482. g. izdevumā ietekmējusi arī vismaz 15 romāņu kompasa kartes no 1514. līdz 1553. g. u. c. Bet vai pēdējās arī atrodams Livonijas attēls, man nav zināms.

Ptolemāja karšu robus, attiecībā uz Vāciju, ar tās kaimiņu austrumu zemēm, papildināja slavenais Nikolajs Kūzāns (Nicolaus Cusanus, t. i. N. Krebs no Kuesas pie Mozeles upes), hūmānists, filozofs, matemātiķis un pāvesta uzticības vīrs, dz. 1401. g., kopš 1449. g. kardinālis, miris 1464. g.⁴⁰.

Viņš interesējās arī par ģeografiju, ieguva norakstu no Jēkaba Angela Ptolemāja tulkojuma un, kā domā, jau 1439. g. Florencē⁴¹, vai kopš 1457./58. g.⁴², un turpmākā laikā, zīmēja Vācijas (pareizāk

³⁸ Björnbo und Petersen, 200.—209. lpp.

³⁹ „Tabula moderna Prussie, Livonie, Norvegie et Gottie.“ Attēls: Nordenskjöld, Facsimile-Atlas Nr. 14 (man nav pieejams).

⁴⁰ Sal. Übinger, Der Cardinal Cusanus in Deutschland. Münchener Hist. Jahrbuch 8, 1887. Sauerland, Notizen zur Lebensgeschichte des Cardinals von Cusa. Römische Quartalschrift 9, 1895 (man nav pieejami).

⁴¹ Tādās domās tagad ir J. Fischer's, Die Karte des Nicolaus von Cusa, Prag, 1930, 4. lpp.

⁴² K. Buczek's atgādina, ka poļu chronists J. Dlu-gošs varējis palīdzēt Kūzānam viņa kartes uzmešanā 1449. vai 1450. g. Romā. Bet Dlu-goša līdzdarību secina no tā apstākļa, ka Kūzāna karte atzīmē arī Bžeznicas pilsētīņu, kur Dlu-gošs ir dzimis. Sal. Bulletin de l'Académie de Cracovie 1935, 9. lpp.

sakot, Viduseiropas) karti Ptolemāja schēmā, kurā ietilpa arī Livonija. Bet šī karte ir pazudusi, tā pastāv tikai vēl dažādās kōpijās, no kurām divi, H. Martela un Nikolaja Ģermāņa darbi, stāv vistuvāk pazudušajam Kūzāna oriģinālam.

Pirmo tipu (A) starp 1480. un 1490. g. zīmēja H. Martels⁴³, kā savu Ptolemāja norakstu papildinājumu. Šai kōpijā⁴⁴ ietilpst tikai Livonijas dienvidus daļa, jo tā sniedz tikai vietvārdus Mareburg, Duneburg, Memele castrum.

Bet pilnīgākā veidā H. Martels nokopēja Kūzāna karti savā atlantā „Insularium illustratum“ (British Museum, London; att.: Björnbo et Petersen, Anecdota cartographica septentrionalia, 1908, № III). Skandināvijas kartē turpat atrodam dažus no Kūzāna darba smeltus vārdus; citus vārdus H. Martels smēla no sava Kl. Klāva kartes apstrādājuma.

Attiecībā uz Kūzāna kartes otru tipu (B), domā, ka N. Ģermānis šo apstrādājis un iegrebis pēc paša kardināļa rokas zīmējuma vai kōpijas no tā, lai to publicētu 1478. g. vai 1490. g. Romā iespiestajā Ptolemāja „Ģeografijas“ izdevumā. Tas tomēr nav noticis⁴⁵. Bet pagaidām Kūzāna karte izplatījās norakstos. Kādu pakalpojumu sniedza Hartmanis Šēdels savā grāmatā „Liber chronicarum“, Nirnbergā 1493. g., Augsburgā 1496./1497. g. un 1500. g.⁴⁶

Beidzot, Kūzāna kartes Nikolaja Ģermāņa vara plati (B) nopirka hūmānists Konrads Peutingers savā 1513. g. (?) Itālijas ceļojumā. Vācijā jau 1514. g. pastāvēja daži novilkumi, kas datēti:

⁴³ Sal. L. Bagrow, *Ortelii catalogus cartographorum* 2, 1930, 33—37, un sev. Björnbo und Petersen, *Der Däne Kl. Klausson Swart*, 1909, 33—34, pēc Vīzera (Wieser) raksta *Verhandlungen der Ges. deutscher Naturforscher*, 77. Versammlung in Meran, Leipzig, 1906, II, 172. lpp.

⁴⁴ Eksemplāri: Florencē, *Bibl. Nazionale, Cod. Magliab. XIII, 16, Nr. 9*, un citur. Attēls: Jos. Fischer, „Die Karte des Nic. von Cusa (vor 1490), die älteste Karte von Mitteleuropa“. *Kartographische Denkmäler der Sudetenländer I*, Prag 1930. Sal. *Catalogue de l'exposition cartographique à Varsovie*, 1934, 68. lpp. Nr. 11. Sal. arī J. Fišera priekšvārdu Vatikāna izdevumam „*Cl. Ptolomaei Geographiae Codex Urbinus 82 phototypice depictus consilio et opera curatorum Bibliothecae Vaticanae*“, Leyden und Leipzig 1932 (*Codices e Vaticanis selecti XIX*), 398.—409. lpp. (man nav pieejams).

⁴⁵ L. Bagrow, 2, 1930, 31.—33. lpp.

⁴⁶ A. Spekke Nr. 8. Sal. B. Kordt, *Materialy po istorii kartografii v Rosii*, I, 1899, 8. lpp. II, 1910, 8.—10. lpp. un *Nordenskjöld, Facsimile-Atlas*, 1881, 9. lpp. (man nav pieejams).

Eichstetā, 1491. g.⁴⁷. Bet izdošanu uzņēmas Bāzeles apgādnieks Andrejs Krataners, kas iespieda karti 1529. g. un izdeva to ar 1531. g. iznākušo Sebastiana Minstera tekstu „Germaniae... descriptio... pro tabula Nicolai Cusae intelligenda“⁴⁸.

Kardināļa Kūzāna karte, Nikolaja Ģermāņa 1491. g. plates novilkumos no visām Ptolemāja schēmas kartēm sniedz vispilnīgāko Livonijas ainu. Baltijas jūras konfigurācija gan palikusi tā pati tradicionālā: bez Rīgas un Somijas līča, bet Livonijā apzīmēti jau 17 pilsētu un upju vārdi. Netrūkst arī dažādu kļūdu, st. c. piem. dažas upes un ezeri palikuši bez vārda, to starpā arī Daugava, kuņas vārds (Duna) pārvietots uz Lielupi (Poller fl. = Bolderāja). Sk. V. att.

Bet no kurienes nācis šis bagātais ģeografiskais materiāls?

Šis jautājums stāv sakarā ar otru jautājumu, vai par tagadējā B-tipa īsto un pirmatnējo radītāju var uzskatīt pašu kardināli, vai tikai N. Ģermāni?

Dažas pārskatīšanās un raksturīgas tehniskas kļūdas⁴⁹ Livonijas ainā aizrāda uz to, ka 1491. gada plates (sk. V. att.) izstrādātājs sniedz tikai kāda pareizāka, bet vietvietām pārprasta parauga nepatstāvīgu kļūdainu, bet gan arī apstrādātu kōpiju. Paraugš tad varēja būt paša Kūzāna darbs. Ja J. Fišera pieņemtais 1439. g. ir pareizs, visas turpmākās hipotezes pagaidām atkrīst. Bet ja kardinālis sācis kartes izstrādāšanu 1457. g., tad pastāv šādas iespējamības: ja neiedomājas, ka kardinālis izlietājis kādu agrāku Livonijas karti, par kuņu tad trūktu ziņu, paliek varbūtība, ka viņš pats ievācis vajadzīgās ziņas par mūsu zemes ģeografiskajiem apstākļiem. Tas būtu varējies notikt 1454. g., kad kardinālis pāvesta uzdevumā bija Prūsijā, lai veicinātu ordeņa izlīgšanu ar Poliju un sa-

⁴⁷ Eksemplāri tagad atrodas Londonā (Att. Nordenskjöld, Periplus XXXV), Nirnbergā (Att.: O. Henne am Rhyn, Kulturgeschichte des Deutschen Volkes, 2. izd. II, 1892. g., 420. lpp.), Minchenē (visvecākais novilkums), Vei-marā (Att.: J. Metelka, O mape Kard. M. Cusy. Vestnik Česke Spol. Nauk. Trida filos.-hist. Praha, 1895 Nr. 11, sal. Catalogue de l'exposition des collections cartographiques à Varsovie 1934, 67. lpp. Nr. 10).

⁴⁸ Sal. Bagrow min. v. H. Michow, Das erste Jahrhundert russischer Kartographie, 1906, 7.—8. lpp.

⁴⁹ Šī argumentācija seko A. Volkenhauera rakstam „Die älteste Karte von Deutschland“, Beilage zur Münchener Allgemeinen Zeitung 1906, Nr. 222, 223, sev. 597.—598. lpp.

gatavotu krusta karu pret turkiem⁵⁰. Bet ir arī iespējams, ka viņu vākšanas darbs noticis Romā, ar Vācu ordeņa sūtņa Jodoka Hoenšteina palīdzību. Pēdējais dzimis Dancigā, no 1447.—1468. darbojās Romā, bijis hūmānistiski izglītots vīrs, pazīstams zinātnu draugs⁵¹. Kardinālis Kūzāns 1453. g. ar viņu atradās diplomātiskos sakaros⁵². 1458. gadā pāvests viņu iecēla par Sāmsalas bīskapu.

Tā kā nu Kūzāna B-kartes Livonijas attēla vienīgais ieraksts (pie Hapsalas pilsētas): „ibi est ecclesia Osiliensis“ it kā pierāda atsevišķu interesi taisni par Sāmsalas bīskapiju, augšā minētā kombinācija par Hoenšteina starpnieka lomu gūtu zināmus pamatus⁵³.

Kardināļa Kūzāna Vācijas karti A-tipā visvairāk ievēroja, izlietāja un izplatīja Itālijā⁵⁴. Tā tad, par spīti visām nepareizībām, tās Livonijas aina ietekmēja dažas turpmākās Ptolemāja kartes. Tādas, piem., ir: Austrumeiropas karte Ptolemāja Ģeografijā 1507. un 1508. g. Romas izdevumā⁵⁵, kāds 1507. g. kartes atkārtojums, ko 1548. gadā Romā izdevis Ant. Salamanka⁵⁶, Fernanda Bertelija Vācijas kartes kōpija Lafrerija atlantā, izd. Venecijā 1562. gadā, beidzot vēl kāda 1570. g. Venecijā izdota (Jak. Gastalda?) karte⁵⁷.

Pašā Vācijā turpretim drīz uzvarēja nīrnberģieša Erharda Eclauba (Etzlaub) 1501. g. ceļotāju karte, kas dibinājās ne uz

⁵⁰ R. Schmidt, Protestantische Realencyklopädie 3, 362.

⁵¹ L. Arbusow, Livlands Geistlichkeit vom Ende des XII. bis ins XVI. Jahrhundert, IX 25, 203, XVI 86.

⁵² Livländ. Urkundenbuch X Nr. Nr. 257., 268., 282.

⁵³ Zināmā saskaņā ar šādu uzskatu ir Dr. K. Bučeka doma, ka Polijas zemju attēlojums tai pašā 1491. gada kartē dibināts uz poļu avotiem. Sal. Catalogue de l'exposition des collections cartogr. à Varsovie, 1934, 67. lpp. Nr. 10.

⁵⁴ L. Bagrow min. v.

⁵⁵ „Tabula moderna Polonie, Ungarie, Boemie, Germanie, Russie, Lithuanie“. Attēli: B. Kordt, Materialy II, 1910, XIX (no 1507. g.). A. Spekke Nr. 9, un Latv. konvers. vārdn. 11, 171, Nr. 4.

⁵⁶ Sal. B. Kordt min. v. 9.—11. lpp. un B. Olszewicz, Kartografja Polska XV i XVI wieku. Polski Przegląd Kartogr. VIII, 1930, 151 Nr. 7 un K. Buczek, Les débuts de la cartographie polonaise de Dlugosz à Wapowski. Bulletin de l'Académie de Cracovie 1935, 9.—11. lpp. (par 1535. g. mirušā Bernarda Vapovska līdzdarbību 1505. un 1506. g. Kūzāna kartes apstrādāšanā 1507. g. Romas izdevumam).

⁵⁷ Sal. B. Kordt I, 1899, 3. lpp. K. Buczek, Kartografja polska w czasach Stefana Batorego, 1933, 71., 72., 79., 119. lpp.

zinātniskām teorijām, bet uz reāliem apstākļiem un prakses piedzi-
vojumiem⁵⁸. Šī karte, diemžēl, sniedzās tikai līdz Prūsijai.

Uz Ptolemāja un Kūzāna pamatiem pa lielākai daļai dibinājās
slavenā M. Valdzēmilla (Martin Waldseemüller) kartogra-
fiskā darbība, kuŗa kartes mūsu pētījumiem ir svarīgas. Viena no
tām ir „Sarmatia“ Ptolemāja Ģeografijā Valdzēmilla 1513. gadā
Strāsburgas izdevumā⁵⁹. Tās pamats ir 1491. g. Kūzāna resp. Ģer-
māņa karte. Šis Strāsburgas Ptolemāja izdevums, samazinātā for-
mātā, iznāca arī vēl 1520., 1522. un 1535. g.

Pārējās slavenās Valdzēmilla kartes ir šādas: 1507. g.
izdotā vispasaules karte⁶⁰, 1511. g. Eiropas karte jeb „Carta itine-
raria“⁶¹ un 1516. g. „Carta marina navigatoria“⁶². Pēc J. Fišera
domām Valdzēmills šai pēdējā kartē atkārtojis Nikolaja
Kanērija (Nicolo de Canerio) 1502. g. portulāna karti un to pa-
pildinājis no kāda 1491. g. Kūzāna kartes avota, t. i., laikam, no
Kūzāna kartes pazudušā oriģināla un arī vēl no
kādas pazudušas Baltijas jūras kartes: tamdēļ Baltijas jū-
ras attēls te esot daudz pareizāks nekā 1507. g. Valdzēmilla vis-
pasaules kartē⁶³ un 1511. g. Eiropas kartē.

Patiesībā, 1516. g. Valdzēmilla „Carta marina“, vienīgā no
visiem Ptolemāja schēmas apstrādājumiem, sniedz Rīgas jūras līča
nosaukumu: „Rigensis podem“, t. i. viduslaikos parastais vārds „Ri-
gischer boddem“. Bez tam tur atrod Kūzāna kartes 4 upes (st. c.
Duna), bet tad arī lielā skaitā tādus vārdus, kas uzglabājušies tikai
Valdzēmilla kartē, proti: Goldinge, Ducum (?), Degerhaupt (Zie-

⁵⁸ A. Wolkenhauer, Erhard Etzlaubs Reisekarte durch Deutschland
aus dem Jahre 1501. Berlin, 1919.

⁵⁹ Att.: Kordt I, 1899. Nr. II.

⁶⁰ Att.: Fischer und Wieser, „Die älteste Karte mit dem Namen Ame-
rica aus dem Jahre 1507 und M. Waldseemüllers Carta marina 1516“, Innsbruck
1903. — Vispasaules kartē Valdzēmills pa daļai kopējis Ptolemāja karti 1507. g.
Romas izdevumā.

⁶¹ Sal. A. Wolkenhauer, Seb. Münsters handschriftliches Kollegienbuch
1515—1518. Göttingen 1909 (Valdzēmilla kartes kōpija). Paša Valdzēmilla
1511. g. karte man nav pieejama.

⁶² Att.: Fischer und Wieser, Die älteste Karte mit dem Namen Ame-
rica, 1903.

⁶³ B. Kordt I, 2, 1906, 3.—5. lpp. Björnbo und Petersen 1909, 33.,
35., 207. lpp. Sal. Bagrow II, 97.—104. lpp. Fischer und Wieser min. v.

meļkurzemē), Neumul, Schmil, Segewold, Ha fl. (Gauja), Adsel un Moda (upe) un Wesenburg. Valdzēmilers, laikam uz Kūzāna kartes pamata, arī apzīmē robežas starp Lietuvu un Kurzemi, Kurzemi un Vidzemi, Vidzemi un Igauniju un starp Livoniju un Krieviju. Var tikai nožēlot, ka visa Livonijas ģeografiskā konfigurācija tik stipri cietusi no iespēšanas ptolemāisma schēmā un tamdēļ kļuvusi nepareiza.

Pie Ptolemāja virziena arī pieder Ķelnē dzimušā Prūsijas kartografa Indriķa Cella (Heinrich Zell) 1535. g. lielā Eiropas kartē kokgriezumā (vienīgais eksemplārs atrodas Berlīnes bibliotēkā, sal. L. Bagrow II, 110.—114. lpp. Par fotografiju man jāpateicas Dr. K. Bučeka kungam). Savam Livonijas attēlojumam Cells izlietājis, acīm redzot, Kūzāna darbu trejādā veidā: 1491. gada N. Ģermāna gravējumā, 1507. vai 1508. g. Ptolemāja Sarmatijas izdevumā un arī vēl M. Valdzēmillera 1516. g. kartē. Uz pirmo aizrāda Cella kartē atrodamiē kļūdainie vārdi Memebe! fl., Aremelle castrum (Memeles upe un pils), tad vēl Poller fl., Pelas! lacus, Revaliensis ecclesia un Alanus mons; uz otru aizrāda: Circomensis (t. i. Curoniensis) ecclesia, Dansor Kurzemē un Grobin, uz trešo — vārdi Moda fl. un Wesenburg.

Noteiktā sakarā ar 1491. g. Kūzāna karti ir Livonijas apraksts kādā 1490. g. Itālijā sacerētā kosmogrāfijā, kas toreiz palika neiespiesta un ko tikai 1557. g. izdeva Bāzeles teologs un ģeogrāfs Wolfgang Visenburgs⁶⁴ ar šādu virsrakstu: Dominici Marini Nigri Veneti „Geographiae Commentarorum libri XI nunc primum in lucem editi...“. Uz šo avotu man aizrādīja Dr. N. Bušs. Tur lasām 241. lpp.: Livonijas vārds esot atvasināts no Ptolemāja minētajiem Levoni; pilsētu tur esot maz, bet no koka celtu ciemu esot vairāk, to iedzīvotāji dzīvojot kopā ar saviem lopiem zem viena jumta, u. t. t. Ģeografiskais apraksts pa daļai saskan ar Kūzāna sniegto ainu, un Nigera minētie vietvārdi portus Saltza un Plesrov (!) regnum, pēc manām domām, sastopami tikai 1491. gadā Kūzāna kartē. Bez tam Nigers (vai arī pa daļai izdevējs Visenburgs?) min šādus vārdus: upes Duna, Sibenissa (?), Suarchica (?),... Chersinus, t. i. fluvius Volchgow, lacus Pelas, insula Onderolm, pilsētas: Rivalia, Narba, Hapsel, castellum Osilia, Por-

⁶⁴ Bagrow II, 106.—109.

nou, Rīga, Marienborch, Dunemborch pie Dniepra! (Neper fl.). Šis ģeografiskais apraksts būtu vēl sīkāk izpētījams, lai noteiktu tā pamatu vai paraugu. Varētu, piem., iedomāties, ka šai aprakstā Nigers neseko 1491. g. Kūzāna kartei, vai tās oriģinālam, bet ka attiecīgā vietā Visenburgs atkārtojis 1529. g. sacerēto S. Minstera tekstu par 1491. g. Kūzāna karti. Pēdējais, diemžēl, man nav pieejams.⁶⁵

Ievērojot Kūzāna pazudušā oriģināla lielo nozīmi Livonijas kartogrāfijas vēsturē, turpmākā tabula satur visus augšā minētos atvasinājumus un kōpijās atrodamos Livonijas vietu vārdus, kas atļautu rekonstruēt mūsu zemes attēlojumu šai kādreiz tik slavenajā Kūzāna darbā. Tabulā lietātie cipari nozīmē:

- 1: H. Martella Skandināvijas karte viņa atlantā „Insularium“ apm. no 1490. g. (sal. 258. lpp.).
- (1): aizrāda uz vārdiem no Martella Klāva kartes apstrādājuma (sk. 258. lpp.).
- 2: Martella Ģermānijas karte viņa Ptolemāja kōdekos.
- 3: Tabula moderna Poloniae, Ungariae etc. 1507. g. Romas Ptolemāja izdevumā (sk. 257. lpp.).
- 4: M. Valdzēmilla „Tabula moderna Sarmatie Europe sive... Polonie, Russie, Prussie...“ 1513. g. Strāsburgas Ptolemāja izdevumā (sk. 261. lpp.).
- 5: M. Valdzēmilla 1511. g. „Carta itineraria“ S. Minstera 1515.—1518. g. kōpijā (sk. 261. lpp.)⁶⁶.
- 6: Karte Hartmaņa Šēdela 1493. g. grāmatā „Liber Chronicarum“ (sk. 258. lpp.).
- 7: Kāda jūras karte no 1504. g. (Att.: Björnbo et Petersen, Anecdota Cartographica Septentrionalia, 1908, Nr. IV un 6.—7. lpp.).

Arī patlaban apskatītajā laikmetā pastāvējis kāds vietējās kartogrāfijas darbs par Livoniju, kas, bez šaubām, radies hūmānisma ietekmē. Tā bija pirmā Livonijas speciālkarte, par kuŗu uzglabājusās ziņas. To zīmējis toreiz diezgan pazīstamais hūmānists Aleksandrs Skultētijs no Dancīgas, kopš 1515. g. Sāmsalas, Rēveles un Tērbatas doma kapitulu domkungs, no 1519. g. arī vēl Ermlan-

⁶⁵ Minstera aprakstu atkārtoja S. Schardius, *Historicum opus*, 1574, I, 467.—500.

⁶⁶ A. Wolkenhauer, *Seb. Münsters handschriftliches Kollegienbuch...* t. II, 1909.

Valdzemlītera Carta marina 1516	H. Cēla Eitropas karīte 1535	Kužāna oriģinālkartes citas kopijas	Nigera Geografija (1490)	N. Ģermāņa Kužāna kartes gravējums 1491
MARE GERMANICVM sive OFFNER SEE Rīgenis poden	Mare Sarmaticum sive Sabulosus pontus	— Prascie litus 3 Litus Livonie (1)	—	MARE SVETIE
CVRONIA	Chromensis ecclesia	Curoniensis ecclesia 3, 4	Curant	—
Memele fl.	Memebel fl.	Niemon fl. 3, 4	Turuntis, Memel	Memebel fl.
Memela	Aremellel castrum	Memole (Revelle) castrum 3, 4 (7)	—	Aremellel castrum
Helga (?)	Hillige flu.	—	—	Hillige fl.
Grobīn	Grobīn	Grobīn 1, 3, 4, 5, 7	Brombīn!	—
Līva	—	Dansor (1), 3, 4	—	LIVA RIV.
—	Dansor!	—	Semīngālija	—
Goldīgen	—	—	—	—
Sobel	—	—	—	—
Ducum (?)	—	—	—	—
Upe bez vārda	Poller flu.	—	—	Poller fl.
Degerhaupt	—	—	—	—
Ganda	—	—	—	—
Hasepot	—	Hasenport!	Hasenpot	—
Lithania, D.	—	Duc. Lithanie 3, 4	Lithaniae	Lithania
Polotzko	—	Poloczko 3, 4	—	—
Cava	Cavia	Kofno 3, 4	Cava	Cava
—	—	Brescze, Breteze 3, 4	Tractia	—
—	—	—	Breest	Brec ev.
—	—	—	Dravaniza	Dravaniza
—	—	Kalni bez vārda 3, 4, 6	Teuca mons	Teuca mons
Kalni bez vārda	—	Silva Hircinia 3, 4	Hircinia sylva	Silva Heritynia

Vaidzemlītera Carta maritima 1516	H. Cēla Eikropas karte 1535	Kazina oriģinālkartes citas kopijas	Nigera Geografija [1490]	N. Germaņa Kuzina kartes gravējums 1491
Narba	Narba	—	—	Narba
Narba fl. II	Narba flu. II	—	Narba amnis	Narba fl. II
Ezers bez vārda	Pelasi lacus	—	Lacus Pelas	Lacus Pelasi
—	Limis lacus	—	—	Lacus Lymidis pars
Russia et Novgardie ducatus	Novogardia ducatus	Novgradia 6, 7	—	Novgardia
—	Neuvgarden	Novogrodo 3, 4	—	NOVGARDIA
Wolga i fl.	—	—	Chersinus=Volchgow	—
Flautena	Riphei montes	Riftei montes 3, 4, 7	Riphaei montes	Flautena
Roderin	Flaudena	Flautena, Offlandena (1)	—	Roderin
LAPPIA	Roderin	Roderin (1)	—	—
—	Lapia	—	—	—
—	—	Virona (1)	—	—
Venteland	SVETIA maior	—	—	SVETIE maioris pars
Viburgis	Fynland	—	—	—
—	—	—	—	—
Welya	Trediem flu.	—	—	—
PLESKOVIA REG.	—	—	Plesroni regnum	PLESKROVI REGNUM
Plesco	Plescovia	Plesgo 6	—	—
—	SARMATIA	—	Sarmatia	—
Neatšifējams vārds	—	—	—	—
Alanus mons	Alanus mons	Borishenes, Neper 3, 4	Neper	Alanus m. Neper flu.
—	Borishenes flu.	Smolensko 3, 4	—	—
—	Smolentzko	Oxiliensis [ecclesia] 1	Osilia	Osilia insula et [clastrum]
—	Osilia	Oxilia (1), 3, 4	(Osilia) castellum	—
—	—	—	Sibenissa insula	—
—	—	—	Onderolin insula	—
—	—	—	Bianomia	—

des kapitulārs. Skultētījs 1515./1516. g. ziemā uzturējās Rīgā, un no 1521. g., laikam līdz 1524. g., viņš atkal bijis Livonijā⁶⁷. Varbūt turienes interesenti viņu ierosinājuši izstrādāt taisni šīs zemes karti. Tāds uzdevums vai ierosinājums varētu izskaidrot, kamdēļ viņš savu pirmo kartografisko darbu nav veltījis savai dzimtenei Prūsijai, bet kaimiņu zemei — Livonijai. Katrā ziņā 1529. g. jūlijā Skultētījs sūtījis savu Livonijas karti, „mappa sive descriptio terrae Livoniensis“, savam garīgajam priekšniekam, Ermlandes bīskapam Moricam Ferberam, kas to ar pateicību saņēmis un autoram uzdevis, kopā ar toreiz Frauenburgā dzīvojošo slavenu N. Koperniku, zīmēt arī Prūsijas karti⁶⁸.

Diemžēl, no Skultētīja darbiem līdz šim nekas nav atrasts, tikai var iedomāties iespējamību, ka viņa Livonijas kartes saturs pārgājis citās Livonijas kartēs, st. c. Olava Magnus 1539. g. un K. Henenbergera 1555. g. darbos.

III. Trešo posmu Latvijas kartografiskās ainas attīstībā raksturo atsvabināšanās no Ptolemāja kartes schēmas un dažādu jaunu patstāvīgu karšu tipu izcelšanās.

Par Ziemeļeiropas modernās kartografijas nodibinātāju uzskatāms Jēkabs Cīglers (Ziegler) no Bavārijas, vēsturnieks un matemātiķis⁶⁹. Cīglers 1529. g. bija Vīnes universitātes profesors, bet parasti atradās ceļojumos, sevišķi Itālijā, kur viņam bija daudz draugu (miris 1549. g.). Strāsburgā 1532. g. iznāca⁷⁰ Cīglera ģeografiskā grāmata par dažām zemēm ar 8 kartēm kokgriezumā, kuras VIII. nodaļa saucās „Schondia“; tai bija pievienota arī ziemeļu zemju karte⁷¹.

Pēdējo Cīglers bija zīmējis Romā uz materiālu pamata, kurus viņš tur bija saņēmis no diviem Trondjemas virsbīskapiem, no Upsalas virsbīskapa Jāņa Magnus un kāda Vesterosas garīdznieka. Šie materiāli pa daļai sastāvējuši no t. s. „jūras grāmatām“ un vietvārdu sarakstiem. Būdam labs matemātiķis, Cīglers savā kartē

⁶⁷ L. Arbusow sen., Livlands Geistlichkeit IX 106, X 67, XVI 193. W. Haberling, Zeitschrift des Westpreuss. Gesch.-Vereins 69, 1929, 182. lpp.

⁶⁸ R. Hipler, Bibliotheca Warmiensis I, 1867, 115, sal. M. Toëppen min. v. 54, 63 un F. Amelung min. v. 342.—343.

⁶⁹ L. Bagrow, Ortelli catalogus cartographorum 2, 1930, 116.—118.

⁷⁰ Jauni izdevumi iznāca 1536., 1575., 1583. g.

⁷¹ Att.: Nordenskjöld, Die Umsegelung Asiens und Europas I, 1882, Nr. II.

prata aplēst un noteikt astronomiskos punktus, un šai ziņā viņa Rietumskandināvijas aina pārspēj viņa pēcteci kartografijā Olavu Magnu⁷².

Cīglers bij pirmais mācītais kartografs, kas pārveidoja Baltijas jūras tradicionālo ainu: viņa karte sniedza Somijas līci. Bet Rīgas līci arī viņš vēl neievēroja, un mūsu piekraste viņa kartē vispār paliek tradīciju valgos. Cīglers visu Livoniju pieskaita Sarmatijai. Daugavu viņš identificē ar Kronu: šās upes kreisajā krastā atrodas Rīga, tai pašā garuma gradā (!) kā Malmes pilsēta Zviedrijā. Ziemeļaustrumos seko: Revalia, Neograda. Arī Cīglera sniegtā Krievijas daļa palika nepareiza. Viņa kartes attiecīgo paraugu es nevaru konstatēt, bet tās pamats bija Ptolemāja schēmas karte.

Cīglera kartei sākumā bij lielas sekmes Vācijā un Itālijā. 1540. g. Seb. Minsters Bāzelē to uzņēma savā Ptolemāja izdevumā „Geographia universalis“⁷³. Minsterā izdevumā to aizguva slavenais Venēcijas kartografs Džakopo Gastaldo savam 1548. g. Ptolemāja izdevumam⁷³ (Schonlandia nova).

Cīglers darbojās pārejas laikā starp ptolemāismu un jaunajiem uzskatiem ģeografijā. To pierāda viņa 1532. g. „Schondia“, kur tas attiecībā uz dažām Baltijas jūras zemēm atmet valdošās ptolemāisma tradīcijas, bet attiecībā uz Livoniju tās vēl ievēro.

Jau drīz Cīglera karti izspieda daudz skaistākā un attiecībā uz Livoniju arī daudz pareizākā Olava Magnus „Carta marina“ (skat. VI. att.), kas 1539. g. iznāca Venēcijā⁷⁴ un plašā apmērā atmeta Ptolemāja schēmas valģus.

⁷² A. Heyer, Zeitschrift für wiss. Geogr. 7, 1890, 483. Sal. K. Ahlenius m. v. 3.—7. lpp.

⁷³ Man nav pieejams. Literatūru sniedz B. Kordt II, 1910, 12. lpp. un B. Olszewicz, Kartografija Polska XV i XVI wieku. Polski przeglad kartogr. VIII, 1930, 156. lpp. Nr. 15. Att.: Nordenskjöld, Studien und Forschungen, 1885., 35. Fr. Lucas, Annals of voyages of... N. and A. Zeno, 1898, VI (man nav pieejami, sal. Bagrow min. v.). Att. skat. A. Spekkes Geogr. vīzijā tab. XI, 22.

⁷⁴ Att. vienas trešdaļas lielumā: O. Brenner, Forhandlingar i Videnskabs Selskabet i Christiania 1886 Nr. 15 un I. Collijn'a izdevumā, Stockholm 1912. Sal. arī G. Buschbell, Briefe von Johannes und Olaus Magnus, den letzten katholischen Erzbischöfen von Upsala, 1523—1544. Hist. Handlingar 28, 3, Stockholm 1932, un K. Ahlenius, Till kändedomen om Skand. geogr. och kartogr. under 1500-tal. senare hälft, Skrifter utg. af Kongl. Hum. Vetensk. Samf. VI, Upsala 1900.

Reformācijas ieviešana Zviedrijā bij padzinusi Olavu Magnu kopā ar brāli Jāni, toreizējo Upsalas virsbīskapu, no viņu dzimtenes uz Dancīgu, kur viņi kopš 1527. g. dzīvoja apmēram vienu gadu desmiti. Turpat ap 1527. g. Olavs uzsāka priekšdarbus jaunajai Skandināvijas un tās kaimiņu zemju ainai, kas būtu pareizāka par pastāvošajiem trūcīgajiem ziemeļu zemju attēlojumiem⁷⁵.

Ap 1538. g. Olavs ar brāli izceļoja no Dancigas uz Itāliju. Tur, Venecijā, ar mācītā ģeografa valstssekretāra Ramūzija palīdzību, aptiekāra Toma Rosija vara grebumā, pēc 12 gadu ilgiem priekšdarbiem Olavs Magnus 1539. g. izlaida klajā savu lielo Ziemeļeiropas karti, kas starp citu attēlo arī Livoniju. Par sava darba mērķiem Olavs pats uzsvēris: papildināt Ptolemāja trūkumus un rādīt pāvestam un ticīgajiem, cik liela ziemeļu pasaules daļa atkritusi no baznīcas vienības. Lai populārizētu savas latīņu kartes saturu, Magnus tai pašā laikā iespieda arī kādu paskaidrotāju grāmatiņu italiešu un vācu valodā⁷⁶; tai viņš, vēstījot par Livoniju, gan apmierinājās ar dažām īsām un ļoti paviršām ziņām, no kurām viena — par holandiešu bāku Dago salā — tomēr atrodama tikai Magnus grāmatiņā⁷⁷.

Vispār ņemot, „Carta marina“ ir divu laikmetu, divu domāšanas veidu kopsavienojums vai kompromiss. No vienas puses, Olavs Magnus tai izrādās par viduslaiku cilvēku, kas naīvi tic visādiem brīnumiem, mīl dīvainas lietas un tādas arī attēlo savā kartē. Arī savā uzskatā par Krievijas upēm augšminētajā grāmatiņā viņš pilnīgi seko valdošajai tradīcijai. Bet, no otras puses, Olavs savos ģeografiskajos uzskatos par ziemeļiem pavisam atmet miglainās „ptolemāisma“ tradīcijas, atsvabinās no tās nabadzīgās un trūcīgās schēmas. No šās jaunās izturēšanās pret ģeografisko reālītāti daudz guvusi arī Livonijas aina Olava kartē. Gan mūsu autors skatās uz šo zemi no īstas viduslaiku ideoloģijas viedokļa: simboliskiem zīmējumiem un vārdiem viņš raksturo Livoniju par „katoļu baznīcas priekšmūri“ (propugnaculum). Tomēr Baltijas jūrā viņš neatstāja ne pēdas no Ptolemāja karšu piekrastes līnijām un attēlo R i g a s

⁷⁵ L. Bagrow, *Ortelii catalogus cartographorum* 2, 1930, 41.—45.

⁷⁶ „Ein kurze Auslegung der neuen Mappen von den alten Goetenreich und andern Nordlenden.“ Venedig 1539. Izd. J. Collijn min. v. 1912.

⁷⁷ Bet sal. arī Livl. Urkundenbuch II, I, Nr.Nr. 778, 784, 785, 787, 788, 980, 1078. II 2 Nr. Nr. 731, 739, 743.

un Somijas jūras līci, kā arī Kurzemes pussalu. Uz kādu vecāku tradīciju atkal aizrāda viņa Kurzemes un Zemgales apzīmējumi, kuru nosaukumi „Curetes“ un „Semia“ (īpaši zāmu zeme Prūsijā) aizgūti no Sakša Gramatiķa 13. gs. „Dāņu vēstures“. Attēloto vietu, pilsētu, upju skaits ir liels. Duņas acīs, ka visas upes paliek bez vārdiem, izņemot tikai Daugavas pieteku — Dubnas upi, ko karte gan sniedz ar vārdu „Fluv. Depena“ (bet Depenaa ir īsteni t. s. Sarkanās Daugavas nosaukums, kura atrodas netālu no Daugavas grīvas). Citi kartografi aiz pārpratuma attiecinājuši šo Olava nosaukumu uz pašu Daugavu. Vispār, attiecībā uz Livoniju Olava Magnus kartē ir daža laba kļūda, maldīšanās un, laikam, arī paraugu pārpratums.

Tā kā pats autors personīgi nav bijis mūsu zemē, jautājums par viņa avotiem vai paraugiem paliek atklāts. Piekrašķu kontūru zīmēšanai viņš, pēc K. Ālēnija domām, izlietājis t. s. „jūras grāmatas“ un jūras kartes, kas ziemeļos pastāvēja jau kopš 15. gadsimta (sk. apakšā). Bez tam, pēc Dr. K. Bučeka pagaidu hipotezes, viņa ģeografiskais paraugs varējis būt arī kāda pazudusi ģeografiska karte, ko arī izlietājuši apakšā minētie kartografi Kornēlijs Antoniss 1541./42. g. un G. Merkātors 1554. g.⁷⁸. Par paraugu varējusi būt arī Aleksandra Skultētija pazudušā Livonijas karte no 1529. g., jo, apm. desmit gadus dzīvojot Dancigā, Olavs Magnus sarakstījies ar tām pašām prūšu un poļu zinātnieku aprindām, kuru starpā toreiz dzīvoja Skultētijs pirms savas aizceļošanas uz Romu 1538. g.⁷⁹.

Bez tam, O. Magnus laikam izlietājis kādu 1538. g. Dancigā mirušā Linčepingas bīskapa Jāņa Braska pazudušu karti un, attiecībā uz Baltijas jūras dienvidpiekrasti, laikam B. Vapovska Polijas karti un A. Skultētija Baltijas jūras zemju karti, kas abas 1526. g. bij iznākušas Krakovā. Vispār, Olava Magnus „Carta marina“ bijusi daudz mazāk oriģināla, nekā līdz šim domāja (sal. K. Buček, Baltic Countries II, 1, 1936, 121. lpp.).

Olava Magnus kartes resp. tās parauga ietekme 16. gadsimta

⁷⁸ K. Ahlenius, Till kännendomen om Skandnaviens geografi och kartografi, Upsala 1900, 2.—12. lpp. Sal. K. Koppmann und A. Breusing, Das Seebuch, 1876, sev. 54.—55 lpp. W. Behrmann, Über die niederdeutschen Seebücher des 15. und 16. Jahrhunderts, 1906.

⁷⁹ Dr. K. Bučeka aizrādījums.

kartografijā attiecībā uz ziemeļu pasauli bija liela. Vācijā un Nīderlandē radās lielāks karšu skaits pēc „Olava Magnus tipa“, kas savukārt izplatījās līdz Italijai.

Tai laikā kā tirdznieciskās, tā arī kultūrālās saites starp Livoniju un Holandi kļuva jo dzīvākas, un tā tad nav brīnums, ka arī holandiešu kartografi sāka vairāk ievērot mūsu zemes ģeografiju. Pirmais, laikam, bija Kornēlijs Antoniss (Cornelis Anthonisz)⁸⁰. Jaunībā viņš bija bijis jūrnieks un stūrmanis, pēc tam izmācījies kokgriešanu un gleznošanu. Kokgriezumā arī ap 1541./42. iznāca viņa „Caarte van Oostland“⁸¹, kas pēc kādas pazudušas jūras kartes parauga sniedz arī Livonijas piekrastes Olava Magnus tipā⁸². Šā autora darba (vai varbūt viņa izlietātā parauga?) samazinātās kōpijas (ieskaitot Livoniju) ir venecieša Miķeļa Tramecina (Michael Tramezini) „Septentrionalium regionum Suetiae, Gothiae, Daniae... descriptio“ 1558. g.⁸³, un tāpat venecieša Jāņa Kamotija (Camotius) 1561. un 1562. g. ziemeļu zemju karte⁸⁴.

Kāds cits nīderlandietis, flāms Levins Alguts (Levinus Algoet), dzejnieks, kaligrāfs un skolotājs, miris Vormsā 1547. g., izdeva kādu ziemeļu zemju karti, kas bija maz pārveidots Olava Magnus kartes atdarinājums („Terrarum septentrionalium.... descriptio“). Tas uzglabājies tikai 1562. g. vara grebumā (samazinātā veidā atkārtots 1570. g., pēc tam iznācis Gerarda de Jodes atlantā „Speculum orbis terrarum“, 1578. un 1593. g.)⁸⁵.

Bet Olava Skandināvijas un Livonijas attēlojums kļuva sevišķi populārs pateicoties tam, ka Sebastians Minsters, lai gan stipri vienkāršotā veidā, to uzņēma savā Ziemeļeiropas kartē slavenās „Kosmografijas“ 1544. g. pirmajā izdevumā⁸⁶. Tamdēļ Daugavai tur ir nosaukums „Depenaw fl.“.

⁸⁰ Sal. L. Bagrow, Ortelii catalogus cartographorum I, 1928, 27.—29.

⁸¹ Attēls: Björnbo und Petersen, Anecdota cartographica septentrionalia, 1908, 5.

⁸² Savus uzskatus pamatoju uz Dr. K. Bučeka paziņojumu pamata, tā kā Merkatora 1554. g., Kamotija un Musina kartes man nav pieejamas.

⁸³ Attēls: Nordenskjöld „Periplus“, 1897, XXXIV, sal. turpat 94. lpp.

⁸⁴ Attēls: Nordenskjöld „Facsimile-Atlas“, 45. lpp. Nr. 25 (man nav pieejams).

⁸⁵ L. Bagrow, Ortelii catalogus cartographorum I, 1928, 25. lpp.

⁸⁶ Att.: A. Spekke m. v. Nr. 10 un Latv. konvers. vārdn. 11.174 Nr. 3.

Minsters gan nesniedza atsevišķu Livonijas karti, bet aprakstu⁸⁷, kuŗu tam, pēc viņa vārdiem, piesūtījis kāds mācītājs, kas no Livonijas deleģēts uz 1541. g. reliģijas sarunām Vormsā. Šis Minsterā ziņu devējs bijis Nikolajs Glosēns (Glossenus) no Hamburgas⁸⁸, ko Rēveles rāte 1533. g. bija aicinājusi uz Rēveli par mācītāju un superintendentu, bet jau 1539. g. bija atcēlusi no amata kādu strīdu dēļ. Kad Glosēns bija aizceļojis uz Greifsvaldi un 1540. g. tur kļuvis par teoloģijas profesoru, Pomerānijas hercogs, bet nevis kāda Livonijas iestāde, 1541. g. sūtīja viņu kā vienu no saviem pārstāvjiem uz Vormsas konfesionālām sarunām. Kādā veidā Minsters no Bāzeles ar viņu sācis sarakstīties, nezina.

Par Olava 1539. g. kartes kōpiju uzskatāma Itālijas slavenā kartografa Dž. Gastaldo (Jacopo Gastaldo) karte „Prussia e Livonia Nova (tavola)“ resp. „Tavola nuova di Prussia et di Livonia“, ko Gastaldo gravēja 1547. g. savam Ptolemāja „Ģeogrāfijas“ 1548. g. izdevumam Venecijā un ko atkāŗtoja 1561. g. (Par 1561. g. kartes fotogrāfiju man jāpateicas Dr. K. Bučeka kgm. 1548. g. kartes att. A. Spekkes Ģeogr. vīzijā XI, 23. Sal. arī Bagrow I, 78.—79. lpp. Nr. 27). Sava izdevuma tekstu Gastaldo pārņēma no Minsterā Ptolemāja izdevuma, bet visas viņa kartes atšķirās no Minsterā kartēm. Gastalda Livonijas kartes pilnīgo atkarību no Olava 1539. g. darba pierāda šādi vārdi: Grebn, Sakhen, Angermī, Lucerot, Tekre, Cureti, Sembria, Debil; Memel pie Gaujas resp. Daugavas grīvas! Dala un Uxkīl pie kāda mīklaina ezera Daugavas kreisajā pusē, Depena fl. = Daugava! Prenō, Rineborga, Dabarto Ravi, Stegnefur blakus Fegesir (?), Livonia settentrionalis, Schlole (= Skiollesund Sāmsalā), Memme. Pie tam Gastaldo apstrādājums nesniedzas tik tālu kā Olava karte: trūkst piem. Narvia, Telsborch u. t. t. austrumos. Citus vietu vārdus Gastaldo arī atmetis. Bez tam viņš stipri izstiepj Livonijas ģeogrāfisko konfigurāciju rietumu austrumu virzienā. Beidzot, arī viņa graduācija pavisam atšķirās no viņa parauga, ko pierāda šāds pārskats:

⁸⁷ A. Spekkes iespiests m. v. 211.—212. lpp.

⁸⁸ L. Arbusow sen., Livl. Geistlichkeit, XVI, 67, un O. Greiffenhagen „Das Tagebuch des Peter von Halle“, Beiträge zur Kunde Estlands XI, 1925, 6, 15.

	Olaus Magnus 1539.:	Gastaldo 1548.:
Rīga	59,5 gaļuma gradā	57
	62,5 platuma gradā	57,5
Dabarto	53,5	62
	64,8	58,5
Rivalia	51,5	59,6
	66,5	61,2

Pārējās konfigurācijas īpatnības pārņemtas no Olava kartes, piem. upes grīvas delta pie Olmas (Svētupe?), Sāmsalas salas divas puses u. t. t. Turpretim kalnu grēdas Kurzemē un citur ir Gastaldo pielikumi. Selua Hercinia smelta no paša Ptolemāja.

Vislavenākais nīderlandiešu kartografs *Gerhards Merkātors* savā lielajā Eiropas kartē, kas iznāca Duisburgā, Vācijā, 1554. g.⁸⁹ un lika pamatu Merkātora slavai, daudz piesavinājās no Olava Magnus Livonijas ainas, bet ar diezgan plašiem pārveidojumiem un dažiem pārlabojumiem. Šī aina, atkal ar zināmiem pārveidojumiem, arī pārgājusi Merkātora 1569. gada vispasaules kartē un viņa 1572. g. jaunajā Eiropas kartē. Sīkumi vēl jāizpētī. 1554. un 1569. gada Merkātora kartes izdevums man nav pieejams, bet par to, vispār ņemot, var spriest uz 1572. gada izdevuma un dažu kōpiju pamata. Kurzemes pussala daudz pareizāk veidota nekā Olava Magnus kartē, bet Ziemeļlivonija pārmērīgi izstiepta ziemeļu virzienā. Viņa orografijas aina bez tam stipri cietusi no divu dažādu karšu kombinēšanas. Tās būs bijušas Olava karte un bez tam vēl 1491. g. Kūzāna Vācijas karte vai kāds no tās atkarīgs atdarinājums. Minētās kombinēšanas sekas bija tās, ka dažas Igaunijas upes pavisam nepareizi zīmētas, kā Peipusa ezers, Narvas upe, Narvas un Vezenbergas pilsēta Merkātora kartē atkārtojas divas reizes, u. t. t. Vietu vārdu lielā bagātība, sevišķi Kurzemē, aizrāda vēl uz kādu citu paraugu, kas man tomēr paliek nezināms.

Merkātors arī izlietājis *Herbersteina* 1546. g. Krievijas karti un attālumu datus (t. s. itinerarijas) *Herbersteina* 1549. g. grāmatā „*Rerum Moscoviticarum Commentarii*“, no kuŗiem cieta Daugavas vidusdaļas ainas pareizība (K. *Buczek*, *Baltic Countries* II, 1, 1936, 121. lpp.).

⁸⁹ Izdota „*Drei Mercatorkarten*“, hrsg. von der Berliner Gesellschaft für Erdkunde, 1891 (man nav pieejamas). Sal. *A. Heyer*, *Zeitschrift für wiss. Geographie* VII, 2—6, 1889—1890, sev. 483.—485. lpp.

Neskatoties uz visiem trūkumiem, no Merkatora kartēm toreizējie kartografi bieži mēdza aizgūt savus materiālus par Ziemeļeiropu, ieskaitot Livoniju.

Jau 1554. g. Merkatora Livonijas ainas atdarinājums, pēc Dr. K. Bučeka ziņām, ir viens no vispazīstamākiem Latvijas attēlojumiem, proti: krāsainā Livonijas karte uz Siņorijas palasta (Palazzo Vecchio) sienas Florencē apm. no 1563. līdz 1575. g., kur tā atrodas 52 citu zemju karšu starpā⁹⁰. Klātpierakstītais teksts tomēr neattiecas uz mūsu zemi, bet tas ir izraksts no Eneas Silvija apcerējuma „De Lithuania“ un apraksta Lietuvu. (Att.: A. Spekke, Geogr. vīzija, tab. X, sal. tab. IX, 19.)

Uz G. Merkatora 1554. g. Eiropas kartes dibinājās J. B. Fiklera ziemeļu karte Olava Magnus grāmatas „Historia de gentibus“ 1567. g. Bāzeles izdevumā (att.: A. Spekke, Geogr. vīzija 108, att. 33), G. Gastaldo savā paviršajā Ziemeļaustrumeiropas kartē 1568. g. (Lafreri) un anōnimā ziemeļu zemju un Krievijas karte, kas sastādīta pēc 1570. g.⁹¹. Ziemeļzemju karte Abr. Ortēlija 1570. g. atlantā „Theatrum orbis terrarum“ ir Merkatora 1569. g. vispasaules kartes pārstrādājums.

Otra plašā Viseiropas karte ar ievērojamu Livonijas attēlojumu bija mācītā Ķelnes ģeografa Kaspara Vopela (Vopel) darbs, kas iznāca 1555. g. Šis izdevums ir pazudis. Jauno izdevumu izstrādājot, Vopelis mira 1561. g., un jauno karti 1566. g. izdeva Antverpenes vara grebējs Bernards van der Putens. Tā vēl pastāv vienā eksemplārā Parīzē.⁹² 1572. g. iznāca trešais apstrādājums, un 1597. g. vācu izdevums. Bet 1560. g. B. Musins (Bartholomaeus Musinus) izdeva Vopela kartes atdarinājumu, ar kuŗu būtu svarīgi iepazīties, lai tādā kārtā rekonstruētu Vopela kartes 1555. g. pazudušo pirm-

⁹⁰ Samazinātas, diezgan neskaidras fotogrāfijas atrodas Rīgas pilsētas un Rīgas vēstures pēfītāju biedrības bibl., pateicoties Dr. N. Bušam. Skat. Sitzungsberichte der Ges. f. Gesch. Riga 1896, 86 un A. Dehio, Rig. Rundschau 1928. Nr. 173. Sal. K. Buczek, Dorobek kartogr. wojen Stef. Batorego. Wiadom. sl. geogr. 1934 Nr. 3, 7. lpp., piez. 2.

⁹¹ Attēli: Nordenskjöld, Die Umsegelung Asiens und Europas I, 1882, 49. Kordt II, 1910 Nr. IV. Sal. H. Michow, Weitere Beiträge zur älteren Kartographie Russlands 16. 17.—20. lpp. un Bagrow I, 92 Nr. 98 un 121. lpp. Attiecībā uz Lafrerija izdevumu sk. A. Spekke m. v. 109 att. 34 (1572. g.).

⁹² Att.: Michow, Weitere Beiträge zur älteren Kartographie Russlands Nr. IV, sal. 45.—46. lpp. un Bagrow II, 92.—97. lpp.

izdevumu. Bet, diemžēl, Musina kartes vienīgais eksemplārs (Helmstetas bibliotēkā) nav publicēts.

Vopelis savā darbā izlietāja un kombinēja vairāk dažādu paraugu, no kuriem attiecībā uz Livonijas attēlojumu ir pierādāms Olava Magnus darbs un A. Vīda (Anton Wied) Krievijas karte. No pēdējās Vopelis piesavinājies: Dzuina fl., Rogodiff (t. i. Narva) un „quatuor castra Ruthenorum seu Moscovitarum“ un „Castra Livoniorum“, kas atrodas kādas mīklainas robežu upes krastos, austrumos no „Peibas“ ezera. Bet Vopēja galvenais avots bija 1539. g. „Carta marina“. To pierāda Vopēja kartē „Turrus Hollandorum“, Curetes, Sembia, Borcolun u. t. t., u. t. t. Pavisam kļūdainis ir Vopēja vai Putena Daugavas attēlojums: pārpratis viņas ieteku — Aiviekstes upi, Vopelis vai arī B. van der Putens rada bifurkāciju pie Crutzborchā: viena zara krastā atrodas Luidze un Dunaborch, bet otra zara krastā: Landon, Lobaen, kāda pils bez vārda, Polotzko, Widedpszki, Welisz.

Bez tam Vopelis izlietājis arī kādu vietēja rakstura avotu, kuru nevaru identificēt. No tā viņš smēlis, piem., šādus vietu nosaukumus: Keuris Konig (t. i. kuršu koniņš), kas 16. gs. neatkārtojas nevienā citā kartē, Kauren (Kauguri), Bauski, Schrunen (Skrunda), Frauenborg (Saldus) un Vidzemē: Bergtzoen (Bērzaune).

Viens no Vopēja tiešiem vai netiešiem avotiem būs bijusi kāda jūras grāmata vai jūras karte. Tādā kārtā Vopēja darbā izskaidrosies sēkļu attēlojumi pie „Dumsnes'a“, Sāmsalas un Dagdenas, un arī vietu vārds Bollerou (Bolderāja) un mazās Igaunijas salas: Wulesholm, Roge, Nergeden.

Vismaz divu paraugu izlietāšana izriet no dažiem pareiziem un nepareiziem vietu vārdiem, kas stāv viens otram blakus, kā: Borcholm un Borcolum, Fegfeuer un Stegenfeuer.

Diezgan liels vietu vārdu skaits ir vai nu paša Vopēja, vai arī van der Putena sabojāts: Runer, Dunelverd (t. i. Leneward), Ascheros (Ascherat), Parmevu(?), Kar.(?), Terlvelth (Tarwest), Turaten (Trikatēn) u. t. t.

Beidzot, Vopelis, kas bija hūmānistiski izglītots vīrs, aplāja savu karti ar dažādu senlaiku tautu un cilšu vārdiem no klasiskiem autoriem: tā, Livonijā atrodami, piem., Sudini, Effluorum gentes, Venedae, Veltae, Vibiones, Agathyrsi u. t. t. Ciktāl citi kartografi izlietājuši Vopēja karti par avotu, pagaidām nav vēl noskaidrots.

Arī Livonijas attēlojumiem visagrākās Krievijas kartēs bijusi nozīme Latvijas kartografijas attīstībā.

Visagrākā Krievijas karte bija 1525. g. Batistas Agnese's darbs un bija nodomāta Romas literāta Paula Džovija (Giovio) grāmatiņai par Krieviju, ko viņš, pāvesta uzdevumā, 1525. g. sacerēja uz Maskavas lielkņaza sūtņa Dimitrija Gerasimova ziņu pamata. Uz tām pašām Gerasimova ziņām arī pamatojās Livonijas attēlojums (ko Agnese toreiz gan nespēja publicēt), bet tā ģeogrāfiskā konfigurācija saskan ar Ptolemāja schēmu un, tā tad, vairāk ar paša italiešu zīmētāja nekā ar krievu ziņu devēja priekšstatiem. Kartē netrūkst arī lielā, jau 1375. g. katalāņu kartē atrodamā centrālā ezera Krievijā, no kura rodas Daugava (Dividna minor), Dņepra, Volga un Neva⁹³.

Turpmākā Krievijas kartīte ar Livoniju iznāca Sebastiana Minsterā izdevumā „C. J. Solini Polyhistor, P. Melae De situ orbis“ 1538. g. Kartīte ir slavenā S. Herbersteina darbs, bet tikai Minsterā teksts pamatots uz 1525. g. mirušā Krakovas domkunga Matisa Michova 1517. g. Krievijas apraksta „De duabus Sarmatiis“. Herbersteins 1538. g. kartē savukārt dibinājās uz Krakovas domkunga un kartografa B. Vapovska 1526. g. darbiem. Šīs 1538. g. kartītes galvenais temats veltīts Krievijas orogrāfijas jautājumiem, un tikai sakarā ar to tur arī atrod: Duina fl., Polotzko, Riga, Livonia, Lithuania, Vilna, Grodno⁹⁴. Te atrodamais vārds Chlopigorod (Chopigorod) atkārtojas arī Herbersteina 1546. g. Krievijas kartē.

⁹³ Attēli: H. Michow, Die ältesten Karten von Russland, 1884, Nr. III. B. Kordt I, 1899, Nr. III. Sal. Michow min. v. 20.—35., 84. Michow, Das erste Jahrhundert der russischen Kartographie, 1906, 3—4. Bagrow, Ortelli Catalogus I, 1928, 100—101. Bagrow, Die Geschichte der geogr. Karte, Petrograd 1917 (man nav pieejama).

⁹⁴ Attēli: Michow, Das erste Jahrhundert, 1906, Nr. I. B. Kordt I, 1899, IX. Bagrow, Geschichte der geogr. Karte, 1917 Nr. 41. Sal. Michow, 12.—15. lpp. un Bagrow II, 31., 24. lpp., beidzot K. Buczek, Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der „Kosmographie“ von Sebastian Münster, Imago Mundi I, 1935, 36. lpp. un K. Buczek, Les débuts de la cartographie polonaise de Dlugosz à Vapowski, Bulletin de l'Académie de Cracovie, 1935, 18. février, 9.—11. lpp. — Arī Polijas karte Minsterā 1540. g. Ptolemāja izdevumā un visos viņa „Kosmografijas“ izdevumos, pēc Dr. K. Bučeka domām, ir izvilksms no Vapovska pazudušās 1526. g. „Sarmatijas“ kartes, no kuras uzglabājies tikai vēl kāds fragments.

1542. g. radās visskaistākā Krievijas karte. To 1535. g. zīmēja Dancigas gleznotājs Antons Vīds (Wied) Viļņā, ceļojumā pa Lietuvu, kāda Dancigas rātes tiesneša ierosinājumā, uz Maskavas bājāra Ivana Ļackoja ziņu vai materiālu pamata. Pēdējais 1534. g. bij izbēdzis no Maskavas iekšējām jukām un patvēries pie Polijas ķēniņa Sigismunda II Augusta.

Vīda 1542. g. karti vai tās uzmetumu, diemžēl, ļoti vienkāršotā veidā, vispirms izlaida Seb. Minsters slavenās „Kosmografijas“ 1544. g. pirmizdevumā. Bet A. Vīds pats izdeva savu darbu skaistā vaŗa grebumā 1542. g., ar kļūdaino datumu 1555. No Livonijas tai atrodam tikai ziemēlastrumu daļu ar Rogodīvu (Narvu), bet arī ar šādu interesantu sīkumu: kādas nezināmas robežu upes abos krastos atrodas „4 castra Moscovitorum“ un „4 castra Livoniorum“, kurus nevar identificēt, bet kuri atkārtojas arī vēl citās kartēs uz Vīda kartes pamata⁹⁵.

E. Morics⁹⁶ atrod sakaru starp minētajām pilīm Vīda kartē un 15. gadsimta uz kompasa kartēm pamatotās t. s. Bordžias pasaules kartes piļu attēlojumiem Lietuvā, kur lasām leģendu: „Confinia paganorum et christianorum, qui in Prussia ad invicem continuo bellant.“ Bet tāds sakars nav ticams.

1550. g. Minsters bij pārstrādājis savu agrāko Vīda kartes kōpiju un to aplājis lieliem mežiem. Tādā veidā tā iznāca „Kosmografijas“ 1550. g. un visos turpmākos izdevumos⁹⁷.

Tai pašā 1542. g., kad A. Vīds izdeva savu Krievijas karti, Septiņkalnu Kronštates paidagōgs J. Honterus (Grass) izdeva

⁹⁵ Attēli: Kordt I, 1899 Nr. VII. Bagrow, Die Geschichte der geogr. Karte, 1917 Nr. 42, 43. Vislabākais izdevums pēc Dr. K. Bučeka ziņām: B. Kordt „Materialy do istorii kartografii Ukrainy“, I, Kijevā 1931. (Kijevas zinātņu akadēmijas izdevums). Pēc Dr. Bučeka ziņām pastāv tikai 1542. g. oriģināls, lai gan tur arī atrodas gada skaitlis „1555“. Sal. Michow, Die ältesten Karten Russlands, 1884, 14.—20. Bagrow, Ortelii Catalogus II, 27 Nr. 132, 104.—106. lpp., Michow, Das erste Jahrhundert der russ. Kartographie, 1906 Nr. IV, sal. 10.—12., 49.—61. lpp. K. Buczek, Baltic Countries II, 1, 1936, 121. lpp.

⁹⁶ E. Moritz, Die Entwicklung des Kartenbildes, 1908, 65—66. Att.: Nordenskjöld, Periplus XXXIX.

⁹⁷ Attēls: Th. Schieman, Russland, Polen und Livland 2, 235. lpp. Michow, Die ältesten Karten von Russland Nr. 1. Kordt I Nr. VIII. Sal. Bagrow II, 28 Nr. 175.

savas ģeografijas mācības grāmatas „Rudimenta cosmographica“ pirmizdevumu ar kartēm, kuŗu starpā ir arī „Sarmatia“. Vīda karte dibinājās uz reālām ziņām, turpretim Hontera karte ir rakstāmistabā sastādīts darbs, kas pamatots uz Ptolemāju un citiem klasiskiem autoriem, ņemot palīgā kādu Olava Magnus tipa karti. Hontera kartē šādi vietu vārdi: Livonia, Rīga, Marienburg, Peibus see un Depenaw fl. (t. i. Daugava). Livonijā dzīvo tauta Agathyrsi. D a r r i n e l s, t. i. G. B. de Boilleau, savā grāmatā „La sphère des deux mondes“, Antverpenē 1555 g.⁹⁸ sniedz tikai Hontera kartes kōpiju. To pašu dara M i n s t e r s savā trešajā Polijas kartē Kosmografijas 1550. g. (un agrākos) izdevumos⁹⁹.

Jauns laikmets Vakareiropas informēšanā par Krieviju sākās ar Sigismunda H e r b e r s t e i n a slaveno grāmatu un karti. Kartes izdevumi sākās jau kopš 1546. g.¹⁰⁰. Herbersteins 1516. g. un 1526. g. kā ķeizara sūtnis bija bijis Maskavā, kur viņš ar augšā minētā Ivana Ļackoja palīdzību bija ievācis materiālus par Krievijas apstākļiem. Bet Herbersteina Krievijas kartē bez tam stipri izpaužas Ptolemāja tradīcijas un toreizējo zinātnisko teōriju ietekme: Baltijas jūra ar visiem līčiem saplūst vienā masā; Daugavas, Narvas un Ņevas upes grīvas atrodas gandrīz vienā garuma gradā u. t. t. No Livonijas vietu vārdiem atrodam tikai: Rīga, Dunenburg, Nerva.

Herbersteina karte iznāca vairāk tipos, pa daļai bez, pa daļai ar dekorātīviem mežiem, viņa Krievijas apraksts — neskaitāmos izdevumos. To izlietājuši arī citi kartografi par paraugu, to starpā slavenais Dž. G a s t a l d o Herbersteina grāmatas 1556. g. italiešu tulkojumā¹⁰¹. Bet Gastaldo te pārstrādājis Herbersteina karti trapezveidīgā formā un papildinājis tā nabadzīgo Livonijas ainu no Olava Magnus 1539. g. „Carta marina“ vai, pareizāki sakot, no kāda nezināma šās kartes apstrādājuma, no kuŗa Gastaldo smē-

⁹⁸ Attēli: Michow, Weitere Beiträge Nr. I. sal. 38.—39. lpp. Schiemann min. v. 2, 280. lpp. Sal. Bagrow I, 110.—113. II. 79.—80.

⁹⁹ K. Buczek, Imago Mundi I, 1935, 36. lpp., piezīme 13.

¹⁰⁰ Kordt I, 1899, XI. Sal. Michow, Das erste Jahrhundert der russ. Kartographie 15.—22. lpp. Bagrow I, 107., 108.

¹⁰¹ Attēli: Kordt I, Nr. XII, XIII, XXVI, XIV. Nordenskjöld, Die Umsegelung Asiens und Europas 2, Nr. 10. Kordt I Nr. XV, XVI. Sal. Bagrow I, 108., 83. Nr. 80. Kordt I Nr. XXV, XXVII, sal. Michow, Das erste Jahrhundert, 28. lpp. Sk. arī A. Spekke, Geogr. vīzija 112, att. 35 (pēc kāda izdevuma?).

lis vietu vārdus: Bomsk (Bauska), Venda (Ventspils), Parmau, Niescon (Nieslot). Gastaldo pārstrādājumu atkārtējuši atkal citi kartografi. Bet 1562. g. Krievijas kartē, kuŗu sastādīja anglis A n t o n s D ŷ e n k i n s o n s, kas kopš 1559. g. kā Anglijas aģents vairākas reizes apmeklējis Maskavu, Livonijas attēlojums nav nekas cits kā izvilkums no A. V i d a kartes. Dženkinsona karti pielika arī A. P o s e v i n a grāmatai „Moscovia“, Antverpenē 1587. g.¹⁰².

IV. Kā jau agrāk, tā arī Olava Magnus un Merkātora kartes tipa lietāšanas laikā var konstatēt arī vietēju kartografiju un Livonijas speciālkartes.

Tā 1555. g. mācītājs Kaspars H e n e n b e r g e r s, Karaļauču apkārtnē, turpmākais slavenais Prūsijas kartografs¹⁰³, izlaida klajā pašizgatavotā kokgriezumā savu Livonijas speciālkarti¹⁰⁴, kuŗa nav uzglabājusies. Par tās saturu trūkst tiešu ziņu, bet, liekas, starp citu, ka dažas vietas Daugavas labajā pusē bijušas pārceltas pārāk tālu uz dienvidiem, to starpā arī Jurģu muiža.

Personīgi Henenbergers nav apmeklējis Latviju, un savu Livonijas karti viņš varēja izstrādāt tikai uz svešu paraugu vai materiālu pamata. Bez šaubām, viņš tādus būs saņēmis no pašiem livoniešiem vai no ļaudīm, kas šo zemi labi pazina. Uz tamlīdzīgu ziņu pamata Henenbergers 1564. g. izlaida klajā kādu skrejlapu¹⁰⁵, kuŗā aprakstīja krievu kuŗa šausmas Livonijā un kuŗā viņš arī ievietoja īsu politiski-ģeografisku pārskatu par Livonijas toreizējiem apstākļiem, kā arī par svešvalšķu iekarojumiem un ieguvumiem. Šo sarakstu (ar virsrakstu „Kurze Verzeichnung“) jau 1563. g. bija sastādījušas un Henenbergeram devušas dažas Livonijā dzimušas vai ar to sakarā stāvošas personas. To starpā atradās arī Rīgas doma kapitula ieceltais, bet neapstiprinātais prāvests E r h a r t s K u n h e i m s no Prūsijas, kopš 1553. g.(?) Polijas karalienes Annas se-

¹⁰² Att.: K o r d t I, Nr. XVI, XVII, sal. M i c h o w, Das erste Jahrhundert, 22.—25. lpp. M i c h o w, Weitere Beiträge 17.—20. lpp., B a g r o w, I, 120.—121. lpp., B a g r o w, Gesch. d. geogr. Karte, 1917, 31 (man nav pieejama).

¹⁰³ Sal. K. L o h m e y e r, Allgem. Deutsche Biographie XI, 1880, 769.—771. lpp.

¹⁰⁴ Salīdzini viņa vārdus apakšā minētajā skrejlapā.

¹⁰⁵ „Des erbermlichen Lifflandes itziger stand“, izd. K. H ö h l b a u m, Beiträge zur Kunde Estlands II, 1876, 127.—132. lpp.

kretārs Viļņā¹⁰⁶. Bet Henenbergers publicēja šo pārskatu savas kartes izskaidrošanai sakarā ar starpbrīdī, kopš 1558. g., notikušajām politiskajām pārgrozībām. Tam bija lemts iegūt arī zināmu nozīmi Polijas ģeografiskās zinātnes vēsturē.

Uz Henenbergera pārskatā uzskaitīto vietu vārdu pamata vārētu rekonstruēt viņa pazudušās Livonijas kartes saturu, kas savukārt, laikam, pārgājis arī vēl *Portantija* Livonijas kartē.

Turpmāko Livonijas speciālkarti pirms 1570. gada zīmēja Antverpenē(?) kāds Silezijas Neises pilsētā dzimušais *Marks Ambrozijs* (*Marcus Ambrosius*) ar virsrakstu „*Tabula Livoniae vicinarumque regionum*“, bet tā neiznāca. Nebūtu izslēgts, ka Ambrozijs, par kuŗu nav pierādāms, ka viņš būtu bijis Livonijā, savam darbam izlietājis vai nu Skultētija vai Henenbergera karti. Pierādāmas ir tikai viņa attiecības ar Poliju, kuŗas pilsētu ģerboņus Ambrozijs izdevis 1573./1574. g.¹⁰⁷.

Visagrākā modernā Livonijas speciālkarte, kas uzglabājusies, bija kāda Nīderlandes kartografa darbs, proti, Ģentē dzimušā Antverpenes astronoma Jāņa *Portantija* (*Portantius*) Livonijas speciālkarte. Tās pirmais izdevums, laikam, nebūs uzglabājies; mums ir divi, laikam vēlāki, izdevumi: Abrahama *Ortēlija* atlantā „*Theatrum orbis terrarum*“, Antverpenē 1573. g., un *Gerharda de Jodes* 1578. g. atlantā „*Speculum orbis terrarum*“. Pirmais darbs iznāca lielā izdevumu skaitā. 1578. g. Livonijas karti sniedz Dr. *K. Bučeka* raksts „*Kartografija polska w czasach Stefana Batorego*“, 1933, Nr. VII, bet 1573. g. izdevuma novilkumi atrodas Latvijas Valsts bibliotēkā (par fotografiju man jāpateicas cand. hist. *A. Lazdiņa* s kundzei) un Rīgas vēstures pētītāju biedrības bibliotēkā¹⁰⁸. Sk. att. VII. Abi izdevumi izšķiras starp citu ar šādām kļūdām: *Royen* (1573.) un *Rugen* (1578.), *Parnaw* un *Pardaw*, *Treyden* un *Trenden*, *Moitaw* un *Mitaw*, *Anger* un *Anger-*

¹⁰⁶ *Sal. L. Arbusow sen.*, „*Livl. Geistlichkeit*“, arī *F. Bienemann* „*Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands 1558—1562*“, V Nr. 869, 208. lpp.

¹⁰⁷ *Bagrow*, *A. Ortelii Catalogus Cartographorum* I, 1928, 26.—27. lpp.

¹⁰⁸ Attiecīgā lapa ir no *Ortēlija* atlanta spāniešu izdevuma; tādi iznāca 1588., 1600., 1602., 1612. g. (*Bagrow* I, 21). Pie kartes pieder apraksta teksts. Tur minēti šādi autori: *Levenclāio* (1571., 1582. g.), *Aubano*, *Crantzio*, *Cureo* (kopš 1571. g.?), *Herbersteinio*, *Munsterio*, *Willichio*. Valsts bibliotēkas eksemplārs ir lapa no izdevuma italiešu valodā; tādi iznāca 1608. un 1612. g.

munde, Strebin un Grebin, Creugborch un Creutzborch, Eerwalen un Terwalen u. c.

Atšķirībā no Merkatora kartēm, Igaunijas orografiskā sistēma Portantija kartēs ir daudz pareizāk zīmēta, turpretim Kurzemes pussalai ir nepareizāka forma. Daugavas virziens gandrīz pareizs, bet Pliskavas ezera situācija nepareiza. Pārējās kļūdas ir šādas: Sigulda atrodas Ogres upes krastā, Ikšķile un Koknese Daugavas kreisajā, Sēlpils — labajā krastā. Bet visumā, salīdzinot ar līdzšinējām Merkatora kartēm, Portantija sniegtā aina bija liels progress.

Pēc Dr. K. Bučeka sprieduma Portantijs pavisam nav bijis spējīgs radīt patstāvīgu Livonijas karti, jo viņš to personīgi nekad nav apmeklējis, bet bijis atkarīgs no svešiem paraugiem. Portantija karte pie tam sniedz samērā pareizu ģeografisku ainu: Livonijas piekrastes un jūras salas pareizāk attēlotas nekā Merkatora un Olava Magnus kartēs, no pēdējās Portantijs, pie tam, pilnīgi neatkarīgs. Portantijs tomēr būs izlietājis materiālus, kas izcēlušies Livonijā; to liek domāt Babītes un Usmas ezera uzņemšana viņa kartē, kam taču vēsturē un satiksmē nebija nekādas nozīmes, bet ar ko ārzemju kartografi gan varēja iepazīties no pašu livoniešu ziņām vai materiāliem. Atklāts paliek arī 1578. g. kartes pārļauzumu avots, salīdzinot ar 1573. g. izdevumu. 1573. g. kartes zīmēšanai Portantijs būs izlietājis arī kādu jūras grāmatu vai tamlīdzīgu nautisku līdzekli. Uz to aizrāda dažas piezīmes attiecībā uz Kolkas ragu, Kurzemes rietumu piekrasti un zemūdēns klintīm pie Gotlandes salas.

Visi šādi novērojumi noved uz domām, ka 1573. un 1578. g. kartes ir viena kopēja parauga samazinātie pārstrādājumi. Šis kopējais paraugs nav vēl atrasts. Kā jau bij teikts, tas varētu stāvēt sakarā ar K. Henenbergera pazudušo karti (sal. K. Buczek, *Baltic Countries* II, 1, 1936, 122. lpp.).

Visraksturīgākā kļūda Portantija kartē ir tā, ka Sigulda pārcelta no Gaujas krasta uz Ogres upi, kopā ar Ropažiem un Piebalgu. Šī kartografiskā kļūda saista Portantija darbu ar kādu citu, proti, ar Jāņa Rennera karti (X. att.). No 1556. līdz 1560. g. Jānis Renners no Brēmenes bija par kancelejistu pie Veisensteinas ordeņa fogta un tad pie Pērnavas komtūra (tā tad Igaun-

nijā). Toreiz viņš arī uzsāka savu plašo Livonijas chroniku, kurū turpināja Brēmenē un pabeidza 1582. g.¹⁰⁹.

Turpat arī vēl šobaltdien glabājas Rennera chronikas pašrocīgais manuskripts un tai starp citu atrodas 4 pašrocīgas karšu skices no svarīgiem karalaukiem Livonijā. Atskaitot karti par pilsoņu karalauku ap Rīgu 1487. g. (Pārvalkas sala, VIII. att.), visas kartes attiecas uz notikumiem tai laikā, kad Renners dzīvoja Livonijā: uz 1556. g. koadjūtoru karu dienvidaustrumu Vidzemē, ieskaitot sarunas Pozvoļas miestīnā, 1557. g. (X. att.), uz krievu iebrukumiem Igaunijā 1558. g. (IX. att.) un cīņām ap Pērnavu 1560. g. (XI. att.). Šīs kartes Renners varēja zīmēt uz aculiecinieku vai uz paša aculiecības pamata. Bet Dienvidvidzemes kartē par 1556. un 1557. g. notikumiem ir tā pati kļūda, kas arī duras acīs Portantija 1573. g. un 1578. g. kartē: Sigulda pārcelta uz Ogres upi. Tā kā grūti ticams, ka Portantijs izlietājis Renneru par ziņu devēju vai viņa skices par savu paraugu, paliek tikai iespējamība, ka Renners kopējis Portantija karti (vai tās paraugu). Augšā minētā ģeogrāfiskā kļūda Renneram nedūrās acīs, jo viņš pats tikai maz pazina Dienvidvidzemi. No otras puses, Renners savā kartē pārcēla Kokenhusen un Selborch, kas Portantija kartē atrodas nepareizā krastā, uz labo resp. kreiso Daugavas pusi un papildināja savu karti vārdiem: Littlandt, Bulder A fl., Adsel (no kāda avota?).

Otra kōpija uz J. Portantija Livonijas kartes pamata atrodas nīderlandieša Krišjāna Sgrotena (Sgrooten), ķēniņa Filipa II galma kartografa Kalkarā, Sarmatijas kartē viņa 1592. g. ķēniņam veltītā atlantā (vienīgais pergamenta oriģināls Madrides bibliotēkā; par fotografiju man jāpateicas Dr. K. B u č e k a k g m. Sal. arī B a g r o w II, 66 Nr. 55). Siguldas pārvietošana uz Ogres upes krastu, Usmas ezera uzņemšana un daži kļūdaini vietvārdi pierāda, ka Sgrotens kopējis Portantija darbu (piem., Anger, Strebin, Astarad, Berseth, Syllack, Schyramburg, Smyl, Denter, Selin, Kaveling, Dageterot un Boerpael blakus pareizam vārdam Ober Pael). Sgrotena paraugs bijis Portantija eksemplārs, kas stāvēja tuvu augšā minētajam spāniešu izdevumam. To pierāda abiem kopējie vārdi:

¹⁰⁹ Sal. J. Renners Neun Bücher Livländischer Geschichte, hrg. von R. Hausmann und K. Höhlbaum, 1876, 132, 155, 170, 331, 106. lpp. un ievadu. Sk. VIII.—XI. att.

Upelsul (Ikšķile), Trenden (Turaida), Rugen (Rūjiena). Bet Sgro-tens arī papildina savu paraugu dažiem vārdiem, kuŗu avotu un pat kuŗu nozīmi es nevaru konstatēt, proti: Roseburg pie Liel-upes, netālu no grīvas, Bruin(?) pie Daugavas, un Reckborg, Row-litz, Stru, Struva lacus Latgalē. Dažus nosaukumus Sgrotens smē-lis no Ptolemāja ģeografijas, piem.: Duna fl. olim Rubon Ptl.; Nar-via fl. olim Turuntus Ptl.; Derpt, Tarpatum, olim Turuntum, u. c.

Zinātnisko karšu vēsturē arī prakses līdzekļiem, bez šaubām, bijusi nozīme, jo mācītie kartografi tos izlietājuši, lai gan arī tikai samērā vēlu, saviem darbiem. Diemžēl, praktiskās ģeogra-fiskās kartes uzglabājušās tikai izņēmuma gadījumos, jo tās lietā-šanā gājušas zudumā.

Praktiskās ģeografijas līdzekļiem piederēja ceļojumu grāmatas un kartes („Itineraria“), t. s. „Jūras grāmatas“ un nautiski atlanti.

No pirmajā vietā minētiem līdzekļiem atzīmēsim tikai t. s. „Iti-néraire Brugeois“ (ap 1380. g.), kas sniedzās līdz Dancigai un Rī-gai un ir jau augšā minēts. Arī augšā minētajā 1351. g. Medičeju pa-saules kartē atrodas daži ceļi Austrum- un Dienvidvācijā, kas aiz-rāda uz tās izlietāto paraugu.

Nirnbergieša Erharda E c l a u b a 1513. g. saules pulksteņa kom-pasa karte man nav pieejama, tikai zinu, ka tanī st. c. atzīmēta Narvas pilsēta¹¹⁰.

Interesanta 1564. g. ceļojumu karte, kas tagad atrodas Vati-kāna bibliotēkā (Barb. Cod. Lat. 5369), Rafaēla B a r b e r ī n a pa-pīros¹¹¹. Šis florencietis 1564. g., tirdzniecības līguma interesēs, no Antverpenes taisījis ceļā uz Maskavu. Antverpenē viņam, kopā ar citām informācijām, arī deva c e ļ u k a r t e s norakstu vācu va-lodā, kas sniedzās no Lībekas līdz Maskavai, bet sīkāk ievēro tikai Livoniju, un ir orientēta rietumu virzienā (t. i. rietumi atrodas aug-šā). Paraugu nevaru konstatēt, bet karte dibināta uz aculiecības un reāliem apstākļiem. Tās Livonijas vietu vārdu skaits ir ļoti liels, un tie ir daudz pareizāk rakstīti nekā toreizējās ārzemēs iz-strādātajās kartēs. Sastādītājs tā tad, laikam, būs bijis kāds livo-nietis.

¹¹⁰ Sal. W. Wolkenhauer, Etzlaubs Reisekarte durch Deutschland aus dem Jahre 1501, Berlin 1919, 12.—13. lpp. Bagrow II, 9. lpp.

¹¹¹ Att. Michow, Weitere Beiträge zur älteren Kartographie Russlands Nr. III, sal. 40.—45. lpp. A. Spekke, Geogr. vīzija, tab. XII.

Visus vietu vārdus un visus apzīmētos ceļus te nevar minēt. Sekosim tikai galvenajam ceļam. Tas iet no Karalaučiem caur Grobiņu, Aizputi, Sabili, Kandavu, Tukumu (resp. caur Aizputi, Kuldīgu, Dobeli) uz Rīgu. No Rīgas divi ceļi ved uz Tērbatu, viens no tiem caur Siguldu, Cēsim, Valmieru. Tērbatā sākas dažādi ceļi, pa daļai uz Pliskavu, pa daļai uz Narvu (un tālāk uz Novgorodu). Ir arī ceļš Rēvele — Narva, un vēl citi.

Dažām ceļojumu kartēm par paraugu un pamatu varēja noderēt iespīestās zinātniskās kartes, kurās iegreba piestātnes un ceļus. 83 tādas kartes, piem., atrodas kādā 1579./80. un 1598. g. 4 valodās iespīestā ceļojumu atlantā „Itinerarium orbis christiani“, *Wegweiser des ganzen Christenthumbs*¹¹². Te st. c. atrodas poļu kartografa Grodeckija Polijas karte, kurā punktiem atzīmēts ceļš no Konigsperg caur Memel, Heliigaw (Svētupi), Liba (Liepāju) līdz Rīgai, un arī Portantija 1573. g. Livonijas karte ar piestātnēm un ceļu no Meckmel (Memel) līdz Tērbatai caur Liva, Goldingen, Sabel (Sabili), Turku (Tukumu), Sol (laikam sabojātais Doles salas vārds), Wenden u. t. t.¹¹³. Arī Sgrotena Livonijas karte 1592. g. Madrides atlantā satur punktiem apzīmētos svarīgos ceļus (sk. augšā). Sgrotena st. c. atzīmē šādus ceļus: Memel — Heylgaw — Hasenpot — Cando līdz Rīgai, tālāk: Wenden — Wolmer — Smyl — Aha — Marienburg — Niehaus — Isenburg — Pezskow — Barchow (un laikam tālāk uz Maskavu). Cits ceļš nāk no Prūsijas, iet caur Viļņas pilsētu — Dislau(?) — Duineborch — Reckborg — Rowlitz — Ludse — Ostrouia(?) — Stru — Syllack — Morgenhaus! — Nostraw — Pezskow, resp.: Vilna — Duineborch — Deperitzki(?) — Plotzkow un tālāk gar Daugavu uz austrumiem. Beidzot kāds jūras ceļš no Kolkas raga caur Kyla! — Pardaw! — Selin! — Ryngen — Derpt, un acīm redzot vēl kāds ceļš pa Peipusa ezeru līdz Nie Sloth pie Narovas upes.

¹¹² Sal. H. Wertheim, *Der erste Europäische Strassenatlas. Imago Mundi I*, 1935, 41—44. Autors bij Matolius Metellus, mir. 1601. g. Ķelnē.

¹¹³ Grodeckija apstrādātās ceļu kartes attēls: Michow, *Weitere Beiträge Nr. II*, sal. 40.—41. lpp. un K. Buczek, *Kartografija polska w czasach Stefana Batorego* 72. lpp. piezīme 8. Portantija karte ar iegravētiem ceļiem diemžēl nav attēlota. Laikam šis apstrādājums stāv sakarā ar Sgrotena 1592. g. kōpiju?

Minētie piemēri var izskaidrot, kamdēļ zināmas mazas pilsētiņas, piem., Kurzemē, atrodamas arī vispārīgās zinātniskās kartēs: to vārdi smelti no ceļojumu kartēm.

Praktiskai ģeografijai kalpoja arī kuģniecības līdzekļi: t. s. jūras grāmatas un nautikas kartes.

Šās literatūras pamati ir ļoti veci. Arī Ziemeļeiropā jau 13. gs. pastāvēja rakstīti jūras ceļu apraksti un vadoni kuģniekiem, līdzīgi italiešu „portulāniem“, ar ziņām par atstatumiem un kursiem zināmu ostu starpā. Tāds piem. ir 13. gs. vadonis („Segelanweisung“) starp Šonenes pussalu un Rēveli¹¹⁴. Atsevišķus jūras ceļu aprakstus vēlāk savāca un savienoja grāmatās: tādā kārtā kopš 14. gs. radās t. s. „Jūras grāmatas“. Tagad pastāv tikai vēl viens vienīgs lejasvācu teksts, kas radies Lībekā un st. c. savā 15. gs. sacerētajā XII. nodaļā satur kuģniecības kursus uz Gotlandi, Dancigu, Rīgu un Rēveli¹¹⁵.

Sākumā jūras grāmatas mēdza iznākt bez sastādītāju jūrnieku vārdiem. Šo ierašu vēl ievēroja augšā jau minētais 16. gs. Nīderlandes kartografs Kornēlijs Antoniss. Jaunībā viņš bija bijis stūrmanis un vācis ziņas navigācijā, no 1527. gada dzīvojis Amsterdamā un 1532. g., bez sava vārda minēšanas, uz augšā atzīmētās Lībekas jūras grāmatas pamata, izdeva jaunu, iespiestu jūrniecības vadoni „De kaert van der zee, om ost ende west to seylen“. Tas iznāca arī vēl 1540./41. g. bez autora vārda, bet 1551., 1566. un 1588. g. ar pseudonimu G. Vilemsens (G. Willemsen), beidzot lejasvācu valodā Lībekā 1571. g., 1575. un 1577. g. Šai „Kaerte van der zee“ nav īstu karšu, bet tikai kursu apraksti, ziņas par ostām un grīvām u. t. t. Starp citu, Antoniss, saskaņā ar veco Lībekas jūras grāmatu, sniedz arī sīkus kursus uz Dancigas, Rīgas un Rēveles ostu. Tikai 1566. g. izdevums sniedza arī primitīvus ostu skatus (st. c. arī Daugavas grīvas skatu)¹¹⁶, bet piekrašņu kartes atrodas tikai vēl 1588. g. izdevumā (tās neattiecas uz Baltijas jūru¹¹⁷).

¹¹⁴ Bungenes Livl. Urkundenbuch 3 Nr. 216a.

¹¹⁵ K. Koppmann, Das Seebuch, 1876, sev. 51.—56. lpp.

¹¹⁶ Att.: W. Behrmann, 137. lpp. pēc 1588. g. izdevuma.

¹¹⁷ H. Rogge's 1885. g. izdots jauniespiedums man nav pieejams. Sal. W. Behrmann, Die niederdeutschen Seebücher des 15. und 16. Jahrhunderts, 1906. Bagrow I, 27.—30. lpp.

Tādi jūrniecības vadoni, saprotams, bija sastopami arī Livonijā, piem., 1542. g. 7. jūlijā kādas Rēvelē mirušas personas mantas inventārs st. c. min „2 sehe karten“¹¹⁸.

Lielu soli uz priekšu nautikas kartogrāfijas attīstībā nozīmēja Enkheuzenes locmāja *Lukas Vagenāra* (*Waghenaer*) 1584. g. „Kuģniecības spogulis“ („*Spiegel der zeevaert*“), kurš ir īstu jūras karšu atlants ar visu jūru piekrašņu kartēm un kuģa ievadā ir arī 1583. g. Viseiropas karte. Vagenāra kartes kombinē piekrašņu plānus ar piekrašņu siluetēm jeb skatiem; šis tips atradās jau agrākos kuģniecības vadoņos. Otrā, 1585. g. iznākušajā daļā st. c. Vagenārs sniedz arī 5 Baltijas jūras piekrašņu kartes no Somijas līča līdz Ventspilij un no Kuršu jomas līdz Hēlas pussalai (Nr. 35, 36, 37, 38, 39)¹¹⁹.

1592. g. Vagenārs izlaida jaunu izdevumu ar virsrakstu „*Thresoor der Zee-vaert*“, kurā ietilpst tās pašas 46 piekrašņu kartes, bet uz pusi samazinātā veidā. Teksts pa daļai dibinās uz Lībekas lejasvācu „Jūras grāmatas“ un K. Antonisa „Jūras kartes“.

Abas Vagenāra grāmatas līdz 18. gs. bija nepieciešamākie kuģniecības līdzekļi¹²⁰.

Augšā minētās piecas kartes, saprotams, attēlo tikai Baltijas jūras piekrastes un arī Igaunijas salas. Vairāk jūrniekiem nevajadzēja. Visus tur minētos vietu vārdus, diemžēl, nevar uzskaitīt. Minēsim tikai: Nr. 37, Daugavas grīvas attēlojumu, kur redzam pašu Rīgas pilsētu, *Duinemondt*, *Marck*, *ter Spille* (*Spilve*), *Boldera fl.* (XII. att.). Tālāk seko Kurzemes piekraste. Te ir atzīmēti: *Tucken*, *Ferwalen* (*Ēdole*), *Dondangen* pie kādas upītes, *Domesnest*, *de strate van Rijghe*, *Blauwe berch*, *Lijseroort*, *Derwind*; beidzot arī *Backhowen* (*Bākas muiža*) un *Sevenbergen*. Jūras dziļums visur atzīmēts, tāpat Daugavas dziļums. Interesanti ir kuģu attēli.

¹¹⁸ Dr. P. Johansena laipns ziņojums no Rēveles pilsētas archīva.

¹¹⁹ Atlanta eksemplārs atrodas Helsingforsas ūniv. bibl. *Sal. A. Spekke* min. v. Nr. 13 un 290. lpp. Par Nr. 36.—39. fotogrāfijām Rīgas vēstures pētītāju biedrībai jāpateicas Dr. R. Hemmersa kungam Helsingforsā. Kartes Nr. 37 attēlu sniedz *A. Spekke*, *Latvieši un Livonija* 235, att. 72 (Rīgas jūras līcis) un apakšā XII. att.

¹²⁰ *W. Behrmann* min. v. 75.—77., 114.—155., 164.—172. lpp. *Michow*, *Weitere Beiträge* 22.—23. lpp. *Kordt I*, 2, 1906, 12. lpp.

Vagenāra jau 1583. g. datētā Viseiropas piekrašķu karte viņa atlantā satur tikai vietvārdu izlasi no speciālkartēm Nr. 35—39, bet bez tam arī vēl 2 vārdus, kuŗu tur trūkst: Heylich Haden (Svētupe) un ter Liva (Liepāja).

Salīdzināmo materiālu trūkuma dēļ man vēl nebija iespējams konstatēt, cik tālu minētie kuģniecības līdzekļi ietekmējuši tā laika Livonijas ģeografiskās kartes. Vispār agrāko laiku mācītā zinātniskā kartogrāfija, iedziļinājusies tradīcijās un teorijās, tikai ne-labprāt sekoja prakses piedzīvojumiem un acīm redzamiem pierādījumiem (Gerhards Merkātors šai ziņā bija izņēmums). Turpretim gan var pierādīt, ka Vagenāra 1585. g. Baltijas piekrašķu karte, savukārt, ir atkarīga no 1573. g. Portantija Livonijas kartes (vai no tās parauga). To pierāda abu darbu kopīgās kļūdas, piem.: Namul (pareizi Niemol, t. i. Ādaži), Salen (pareizi Dalen, t. i. Doles sala), Anger (pareizi Angermunde), Einbeck (pareizi Embeck), u. t. t.

Bet Vagenārs 1583. un 1585. g. arī sniedz vietvārdus, kuŗu trūkst Portantija kartē, un kuŗu avots man nav zināms, proti: ter Spille, Boldra, Salens (Salaca), Muensont, Hontsort, Sybrichtnes Dagdenes salā, Wrangle, Eckholme. Visi šie punkti ir jūrnikiem svarīgi un aizrāda uz kādu Vagenāra izlietātu otru paraugu, bez Portantija kartes.

Pa to laiku, sakarā ar 1561. gada politiskajiem notikumiem, arī Polijā pamodās stiprākas intereses par Livonijas ģeogrāfiskiem apstākļiem. Tās, vispirms, mēģināja apmierināt Leipcigas universitātē izglītotais polis Mārtiņš Kviatkovskis, kas toreiz bija Prūsijas hercoga Albrehta dienestā. 1567. g. Kviatkovskis Karaļaučos laida klajā mazu grāmatīņu poļu valodā: „Visas Livonijas zemes īss apraksts¹²¹, kas nav nekas cits, kā augšā minētā 1563. g. sastādītā un 1564. g. K. Henenbergera klajā laistā ģeografiskā saraksta poļu tulkojums ar nedaudz sīkiem papildinājumiem. Tomēr šim rakstiņam ir sava nozīme, jo to līdz ar citiem avotiem izlietājis visslavenākais 16. gs. Polijas kartogrāfs Matīss Strubics, kādas Livonijas kartes autors, kuŗu Merkā-

¹²¹ Wszystkiej Liffanckich zieme... krotkie a pozyteczne opisanie, izd. Z. Celichowski, Bibl. pisarzow polskich, Krakow 1889. 77—92. Sal. K. Grädebusch. Abhandlung von livl. Geschichtsschreibern 1772, 17—18.

tors izlaida M. Kromera Polijas vēstures IV. izdevumā 1589. g. Ķelnē.

M. Strubics dzimis silezietis, izglītojies Neisas bīskapa skolā Silezijā. 16. gs. piecdesmitajos gados bija kalpojis Prūsijas hercogam. 1563. g. 24. II. Sigismunds Augusts viņu iecēla Polijas muižnieku kārtā. Tad, pateicoties sakariem ar Rīgas doma kapitulu, Polijas ķēniņš, kad 1566. g. doma kapituls tika atcelts, aplēnoja Strubicu 1567. g. ar Ābeļu muižu Lazdones iecirknī, kur Strubics izpildīja kādu amatu, kurū viņš atstāja tikai 1575. g. jaunā krievu iebrukuma dēļ. Kopš 1577. g. viņš kalpoja karalim Stefanam Batorijam par kartografu, kam viņš tā gada janvārī, Torunas pilsētā, bija veltījis latīņu grāmatīņu par Livonijas vēsturi un ģeografiju: „Livoniae ducatus descriptio historico-geographica“ (iespiesta tikai vēl 1727. g.¹²²). Tās otrā puse sastāv no augšā minētā Kviatkovska (pareizāk Henenbergera) 1567. g. (resp. 1564. g.) izdotā isā Livonijas vietu saraksta latīņu tulkojumā, pie tam ar Kviatkovska poļu tulkojuma kļūdām.

Vēlāk Strubics, pēc K. Bučeka domām, 1579. vai 1580. g. izstrādājis Stefana Batorija kara gājienu karti. Kōpiju no kādas citas, nezināma autora kartes Antons Posevīns 1582. g. pēc miera noslēgšanas ar Krieviju aizsūtījis pāvestam uz Romu, kur tā tagad atrodas Vatikāna archīvā Posevīna papīros (Nunz. di Germania 93, fol. 327). Kartei ir rietumu orientācija. Kurzeme tur nav atzīmēta, bet Vidzemes un Igaunijas vietu vārdu skaits ir ārkārtīgi liels. Dažiem vārdiem kopētājs pierakstījis krievu nosaukumus, kas Vidzemē pa daļai sakrīt ar latviešu vārdiem, piem. Addes (Ādaži), Alecht (Alūksne), Gouie (Gaujiena)¹²³. Vispār šī karte ļoti maz atgādina Strubica 1589. g. karti.

Pēdējā ir slavenā Gerharda Merkatora izstrādājums, ievietots 1589. g. Ķelnē klajā laistā M. Kromera Polijas vēstures IV.

¹²² Sal. K. Gadebusch, Livländische Bibliothek 3, 236.—237. lpp. H. Lange, Die Familie von Meck in Livland, 1913, 146. lpp. Dogiel, Cod. dipl. Poloniae 5 Nr. 266. K. Bučeks, Kartografja polska, 1933., 87., 93.—96. lpp., un „Wolyn w dawnej kartografiji polskiej“, Rocznik Wolynski IV. 1935.

¹²³ Sal.: K. Buczek, Dorobek kartograficzny wojen Stefana Batorego. Wiadom. sl. geograficznej 1934, Nr. 3, 3.—15. lpp., sev. tab. III. A. Spekke, Geogr. vizija, tab. XIII, sal. arī 75. lpp. att. 26 (Posevīna Maskavas-Livonijas robežu novadu karte 1582. g. pēc Vat. arch. Nunz. di Polonia 15A, 88—89. lpp.).

izdevumā¹²⁴, un, — pēc Dr. K. B u č e k a domām, ir Strubica 1579. g. vai 1580. g. kara kartes otra redakcija.

Salīdzinot ar Portantija 1578. g. karti un sevišķi ar Merkātora 1554. un 1572. g. kartes kļūdām, Strubics, bez šaubām, stipri progresējis: Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas piekrašņu kontūras viņam daudz pareizākas nekā Merkātora darbā. Bet Strubics arī ievēdis kartografijā dažas jaunas kļūdas, piem. attiecībā uz Kurzemes upju un sevišķi uz D a u g a v a s virzieniem; kļūdaina arī ir Pērnavas upe (bez savienojuma ar Vircjerva ezeru); trūkst Usmas un Babītes ezera, kurus Portantijs gan bija atzīmējis u. t. t.

Kas attiecas uz avotiem, Strubics izlietājis Merkātora un, laikam, arī Vopela karti. Vispār viņš mazāk dibinās uz pieredzi, bet vairāk uz paraugiem un ziņojumiem, tā, piem., Daugavas gultne un Austrumvidzeme, kur viņš taču pats bija dzīvojis, viņa kartē pieder visnepareizākajām daļām. Strubica pārējiem līdzekļiem, laikam, piederējusi arī kāda vietēja vai arī kuģniecības karte, jo tādā veidā izskaidrotos viņa pareizais piekrašņu attēlojums un sevišķi divu pavisam nenozīmīgu zvejnieku ciemu L i e l i r b e s un M a z i r b e s uzņemšana kartē.

Citās domās ir K. B u č e k s (Baltic Countries II, 1, 1936, 122. lpp.). Pa daļai arī viņš pielaiž svešu ziņojumu izlietāšanu, piem. attiecībā uz Igauniju, ko Strubics personīgi nevarēja apmeklēt. Bet galvenām kārtām Strubics dibinājies uz personīgu pieredzi. Bez tam viņš izlietājis poļu kartografiskus materiālus un ceļojumu aprakstus, kas tagad ir pazuduši. Bet var pielaist arī kādas citas iespējamības:

Gerhardam Merkātoram Duisburgas pilsētā, kā 16. gs. vis-slavenākajam kartografam, bij ļoti plaša zinātniska korespondence un dzīvi sakari gandrīz ar visām Eiropas zemēm. Netrūka arī satiksmes ar Livoniju, tikai šī Merkātora darbības puse nav vēl izpētīta. Pagaidām tomēr vajaga atzīmēt šādus faktus: Jau 1554. gadā Merkātors pazīst Livonijas jūdzes garumu, ko viņš salīdzina ar Burgundijas jūdzi. Bet 1581. g. viņš Duisburgā saņēma vēstuli tieši no Livonijas. Toreiz kosmografs Jānis B a l a k s (John jeb Johannes Balacus), par kuru man, diemžēl, nav nekādu sīkāku

¹²⁴ „Magni Ducatus Lithuaniae, Livoniae et Moscoviae descriptio“. Attēli: A. S p e k k e Nr. 14 un Latv. konvers. vārdn. 11, 175. lpp. Nr. 7. K. B u č e k s, tab. IV. B. K o r d t, Materialy II, 1910, XII.

ziņu, atradās Ārensburgā, Sāmsalā („Arnsburgi ad Ossilam fluvium!“). No turienes viņš 1581. g. 20. febr. sūtīja vēstuli Merkātoram, kurā viņš tam ieteica nīderlandiešu tirgotāju un ceļotāju Alferiju (t. i. Oliver Brunnel no Briseles) un tā ziņas par Ziemeļkrieviju u. t. t. Brunels, kas kopš 1565. g. darbojās Nīderlandes-Krievijas tirdzniecībā, 1581. g. ceļoja atpakaļ uz Nīderlandi caur Livoniju, kur viņš satikās ar Balaku¹²⁵.

Šāds piemērs pierāda, ka Merkātora Livonijas kartēs mums jāpielaiž arī tiešās vietējās ziņas par mūsu zemi.

Arī 1589. g. Merkātora apstrādātā Strubica karte kļuva svarīga nākotnes kartografijā. Jo, kad slavenā Gerharda M. dēls, Rumolds Merkātors, 1595. g. Duisburgā izlaida sava 1594. g. mirušā tēva pirmo Livonijas speciālkarti¹²⁶ lielajā „Atlantā“, šī karte pamatojās pa daļai uz 1578. g. Portantija karti, bet sevišķi plašā mērā uz Strubica karti. Tamdēļ, no vienas puses, Merkātora kartē atrodami Usmas un Babītes ezers, „Rigisch bodem“, „Angerminde“ un citi sīkumi no Portantija darba; no otras puses, Merkātors atkārtoti Strubica 1589. g. sniegto piekrastes virzienu ar Lielirbi un Mazirbi un bez tam arī vietu nosaukumu vislielāko daļu, bet tāpat arī Strubica kartes kļūdas: Daugavas un Pērnavas upju nepareizo virzienu, nepareizos vietu vārdus (Siere un Plelen Kurzemē; Lawon, Kanelicht Vidzemē; Tolk Igaunijā) u. t. t.

Bet Merkātors 1595. g. arī sniedz daudz jaunu sīkumu, kurus varētu izskaidrot ar kādu vietēju avotu vai līdzekļu izmantošanu. Tā, piem., viņš pārlabo dažas Strubica vietu vārdu kļūdas — Borch, Weissen, Rosenkek (Borchholm, Weissenstein, Rosenbeck); šie pirmo reizi kartografijā lasām „Letten“ vārdu („Liefland'ā“), un arī lielā skaitā Kurzemes muižu vārdus: Bullen, Zur Schleicken, Zum Berg, Ackmenen, Wilhelm Medens hoff, Meschemosch (t. i. Mežamuiža), Zur Sonnen, Stilhorsten hoff, Schinbergs hoff, Christoph Ropen hoff, Pilckal (Pilskalns?), Zur Schetz, Zur Stancken, Eller curia, Calcuna curia, Aegipten curia, Czickel curia,

¹²⁵ Balaka man nepieejamā vēstule iespiesta: Hakluyt, Principal Navigations, London 1600, I, 509.—510. lpp. Sal. arī S. Ruge, Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen, 1881, 525.—526. lpp. (pēc Hakluyt'a 1598. g. izdevuma).

¹²⁶ Attēls: K. Bučeks min. v. tab. VIII. Izvilkumu no šīs kartes acīm redzot satur G. Merkātora karte „Lithuania“ tanī pašā 1595. g. atlantā. Att.: Kordt II, 1910, Nr. X.

Kaufhof, u. t. t. Šādiem sīkumiem pieder arī vēl Usmas ezera izteka jūrā u. c., beidzot mīklainie nosaukumi Burtnieku ezeram un Sedas upei: Podrow lacus, Podrow fluvius.

Pēc K. Bučeka pētījumiem, Merkātora 1595. g. Livonijas kartei par pamatu derējusi kāda Strubica karte, gan ne 1589. g. Merkātora Ķelnē izdotā, bet kāda labāka, pareizāka Livonijas karte, ko Merkātors minējis savā 1586. g. 7. IX. vēstulē šādiem vārdiem: „Poloniae et Livoniae amplas descriptiones mihi a quodam nobili Polono Coloniae relictas exspecto, quibus acceptis ad recte commensuranda omnia me accingam.“ Salīdzināmo materiālu trūkuma dēļ K. Bučeka domas attiecībā uz 1595. g. kartes izcelšanos nav pārbaudāmas. Bet jāatzīst, ka viņa pētījumiem vienmēr ir liels svars. Katrā ziņā Merkātors izlietāja Strubica kartes.

Bez tam Merkātora 1595. g. kartē atrodas arī daži fantazijas vai neizskaidrojami vietu vārdi, no kuriem daļa pārņemta no viņa 1554. g. un 1572. g. Eiropas kartēm: Carbuna, Debli, Honlen Kurzemē; Amosa fl., Fela fl., Taran fl. Vidzemē; Donka fl. Igaunijā. To starpā divi vārdi — Dansor un Oendangen Kurzemē — ir mantojams no viduslaiku Ptolemāja kartēm resp. no Olava Magnus 1539. g. kartes.

Tā tad, visumā, pēdējā 16. gs. iespiestā Livonijas karte ir sevi uzņēmusi Portantija 1578. g. un Strubica kartes, citiem vārdiem, arī viņu paraugu saturu, bez tam arī vienu otru vēl agrāku sastāvdaļu un pavisam jaunus materiālus, un visu šo vielu arī tradējusi tālāk, turpmākiem laikiem. —

Kāda Livonijas karte rokas zīmējumā atrodas B. Grēfentāla Rīgas virsbīskapu chronikas manuskriptā (tagad Drēzdenes bibliotēkā)¹²⁶. Pati chronika ir sacerēta pēc 1592. g. Kartes paraugs paliek nezināms. Tā sniedzas no Polijas līdz Somijas piekrastei. Livonijas nōmenklātūra satur daudz mazāk kļūdu, nekā parastie ārzemnieku darbi. Tamdēļ karte ir uzskatāma par iekšzemes ražojumu. Livonijā tā apzīmē šādus vietu vārdus: Livonia. Samayten. Memel. Grebyn. Durben. Hasenpot. Sakken. Winda. Pilte. Goldinge. Sabel. Candaw. Tokkem. Bauske. Riga. Uxkul. Asscherad. Kokenhusen. Selborch. Crutzborch. Duneborch (svīt-

¹²⁶ Sal. Monumenta Livoniae antiquae 5, 1847, III. un X. lpp.

rots). Duneborch. Ludze. Soltop¹²⁷. Lemsel. Segewolt. Treiden. Rope. Wolmer. Wenden. Runneborch. Smilte. Erle. Seswegen. Mareborch. Swaneborch. Villack. Laudon(?). Lubaen. Rositen (svītrots). Rositen. — Parnow(?). Fikkel. Leal. Hapsel. Lode. Felyn. Karx. Walk. Randen. Falkena(?). Derbt. Oldentorn(?). Werbec. Kiriempe. Nyhus. Ysborch. Moddow. Pletzkow. Reual. Fegefur. Wittesten. Ouerpael. Borcholm. Tolsborch. Wesenberch. Lais. Nyschlot. Narue. Juanegrod(?). Abo. — Rune. Kina. Arnsborch. Abro. Gotlant. —

Šai manā pagaidu mēģinājumā, saprotams, ir daža laba kļūda, un tas atstāj vēl daudz robu un neatrisinātu jautājumu.

Uzdevumu vēl paliek ļoti daudz; lai minētu tikai dažus piemērus: Livonijas attēlojuma sīkāka izpētīšana visās Valdzēmillera kartēs, K. Antonisa 1542. g., L. Algūta 1562. g. kartēs, Merkātora 1554. g. un Vopeļa 1555. g. un 1572. g. Eiropas kartēs, arī Kontarēnija (Contareni) ļoti nepareizajā darbā (1564. g.) un citās italiešu kartēs, u. t. t., u. t. t.

Beidzot vajaga izpētīt zviedru laikmeta Livonijas kartes kopš 1626. g., kuŗu skaits, izcelšanās, saturs un filiācija mums vēl nav zināmi.

Iesniegts fakultātei 1936. g. maijā.

¹²⁷ Lapas puses malā kāda cita roka uzrakstījusi: Soltop. Soltop!! (svītrots).

Rückblick auf die Geschichte der Erforschung der Kartographie Lettlands.

Von L. Arbusow.

Zusammenfassung.

Als Kartenbild erscheint das Territorium des heutigen Lettland zuerst in der Sarmatienkarte zur „Geographie“ des Ptolemäus in Handschriften des 12.—13. Jahrhunderts, dann in der arabischen Weltkarte Idrisis (1154), in der Ebstorkarte vom Ende des 13. Jahrhunderts (Taf. 1) und in südeuropäischen See- oder Portulankarten des 14. Jahrhunderts (Taf. II, II-a, III). Aus diesen italienischen und katalonischen Seekarten gingen gewisse apokryphe Namen, petrefaktenähnlich, durch sklavische Übernahme seitens Späterer, in weit jüngere Kartenbilder, z. B. Merkators Livlandkarte von 1595, hinüber.

Vermittler waren hierbei humanistische Zusatzkarten zum Ptolemäus, die sog. „Tabulae modernae“ in den Ptolemäushandschriften und -ausgaben, besonders in der Ulmer Ausgabe von 1482 und 1486 und dem Römischen Druck von 1507 und 1508 u. a. m. Ihrer aller gemeinsame Grundlage war die verlorene, unter italienischem Humanisteneinfluß gezeichnete ptolemäische Nordlandkarte des Dänen Claudius Clavus Swart von ca. 1427, und zwar in den seit ca. 1466 entstandenen Bearbeitungen der beiden deutschen, in Mittelitalien tätigen Kosmographen Nicolaus Germanus und Henricus Martellus (Taf. IV).

Die großartige Stellung, welche in der Geschichte der Ptolemäusreception die verschollene ptolemäische Deutschland- oder Mitteleuropakarte des 1464 gestorbenen Kardinals Nicolaus Cusanus (Taf. V) einnimmt, forderte eine Berücksichtigung aller Spuren, die diese Karte in der Entwicklung unseres Kartenbildes hinterlassen hat. Solche Spuren sind nachzuweisen: in der „Geographia“ des D. M. Nigera aus Venedig (1490), in den Ptolemäuskarten des Nicolaus Germanus (Kupferstich von 1491 = Taf. V, und Ausgabe von A. Cratander mit S. Münsters Text, 1529) und des H. Martellus (Insularium illustratum um 1490, Descriptio Germaniae moderna um 1496), in der sog. Pilestrina-Karte des Atlantik von 1504, in Hartmann Schedels Deutschlandkarte von 1493, im Römischen Ptolemäus von 1507 und 1508

und in der Karte A. Salamanca's von 1548, in M. Waldseemüllers „Carta itineraria“ von 1511 und „Carta marina“ von 1516 und in seinem Straßburger Ptolemäus von 1513 ff., in J. Gastaldos „Prussia e Livonia“ von 1548 und 1561, in Heinrich Zells Europakarte von ca. 1535 (hier benutzt neben dem Römischen Ptolemäus von 1507 und Waldseemüllers „Carta marina“ von 1516), endlich in G. Merkators „Europa“ von 1554 und 1572. Die Cusanus-Frage umschließt für uns auch das Problem der Herkunft der geographischen Kenntnisse des gelehrten Kardinals über Altlivland. Eigne Erkundigungen gelegentlich einer Reise nach Preußen 1454, oder aber Nachrichtenvermittlung durch Jodocus Hoenstein, der 1447—68 Gesandter des Deutschen Ordens in Rom, zugleich seit 1458 Bischof von Ösel war, erscheinen gleich möglich.

In dem Livlandbilde auf M. Waldseemüllers berühmter „Carta marina“ von 1516 die im allgemeinen eine Wiederholung der portugiesischen Seekarte Canerios von 1502 war, bleibt die zweite Hauptquelle neben der Cusa-Karte, nämlich eine niederdeutsche oder holländische Seekarte, vorerst noch unbekannt.

Die Befreiung des ostbaltischen Kartenbildes vom Zwange des Ptolemäus-Schemas brachte erst, nachdem Jakob Zieglers „Schondia“ von 1532 teilweise vorgearbeitet hatte, die berühmte, in Venedig 1539 hergestellte „Carta marina“ des Olaus Magnus (Taf. VI). Nach K. Buczek hatte diese Karte folgende Vorlagen: eine verschollene Karte des gleich den Brüdern J. und O. Magnus aus Schweden emigrierten Bischofs Joh. Brask von Linköping (gest. 1538), für den Südrand der Ostsee: B. Wapowskis Polenkarte (Krakau 1526), endlich A. Scultetis verschollene Livlandkarte von 1529; vermutlich kam hierzu noch eine verlorene niederländische Seekarte der Ostsee, die auch die Vorlage für das Livlandbild in der Ostlandkarte des C. Anthonisz von 1541—1542 und in der Europakarte G. Merkators von 1554 abgegeben hat.

Außer den 3 zuletzt genannten Karten gehören zum sog. Olaus Magnus-Typ noch: die verkleinerte Kopie M. Tramezinis von 1558, die Nordlandkarte L. Algoets (von 1547, verschollen, und Neuauflage 1562), die Nordlandkarte in Seb. Münsters Cosmographia von 1544 ff. und in seinem Ptolemäus von 1545 und 1551, J. Gastaldos „Prussia e Livonia“ im Venediger

Ptolemäus von 1548 und 1561, und eine verkleinerte Kopie der *Carta marina* in Lafreris Atlas von 1572.

Ein im Vergleich zum Olaus Magnus-Typ abgewandeltes Livlandbild enthält G. Merkators berühmte Karte Europas von 1554 und 1572. Es beruht auf N. Cusanus, Olaus Magnus, A. Wieds Rußlandkarte von 1542, S. Herbersteins Rußlandkarte von 1549 und, nach K. Buczek's Feststellung, auch noch auf den Itineraren in Herbersteins „*Rerum Moscovitarum Commentarii*“ von 1549. Außerdem hat Merkator eine uns noch unbekannte Quelle benutzt.

Kopien oder Bearbeitungen der Livlanddarstellung G. Merkators von 1554 enthalten: eine anonyme Nordlandkarte (Sammlung Daschkow), nach 1562, die Wandkarte im Palazzo Vecchio in Florenz, die trapezförmige Nordlandkarte J. Ficklers in O. Magnus' „*Historia de gentibus septentrionalibus*“ vom Jahre 1567, J. Gastaldos „*Polonia*“ von 1562 und 1568, und die Nordlandkarte im „*Theatrum orbis*“ des Abr. Ortelius von 1570.

Rätselhaft bleibt die Grundlage der Darstellung unsres Gebietes auf Kaspar Vopels Europakarte von 1555 (verschollen) und 1566.

Unter den Rußlandkarten mit Darstellungen Alt-Livlands, die mit B. Agneses Arbeit von 1525 resp. 1554 beginnen, steht wegen ihrer Schönheit die Arbeit Anton Wieds an erster Stelle. Sie wurde nach K. Buczek's Erklärung schon 1535 gezeichnet, so daß das Datum 1555 in der auf der Karte befindlichen Vorrede des Autors nur ein Stecherfehler statt 1535 ist, und erschien 1542. Vergrößerte Kopien enthält S. Münsters „*Kosmographie*“ von 1544 ff. Benutzt ist Wieds Arbeit in Vopels Europakarte 1555 (1566) und Jenkinsons Rußlandkarte von 1562 (eine Kopie hiervon steht in Possevinos „*Moscovia*“ von 1587).

Eine ganz unzulängliche Darstellung unseres Landes enthält die berühmte Rußlandkarte Sigismund v. Herbersteins in sämtlichen Ausgaben seit 1546. J. Gastaldo ergänzte dieselbe für seine italienische Ausgabe des Herbersteinschen Buches von 1550, 1562 und 1566 aus Olaus Magnus sowie einer mir unbekanntenen Quelle.

Für S. Münsters Ausgabe des Solinus und Mela von 1538 hatte Herberstein bereits eine kleine, Alt-Livland einschließende orographische Rußlandkarte gezeichnet, die ihrerseits auf einer Sarmatienkarte B. Wapowskis von 1526 fußte.

Auf ptolemäischer Grundlage, aber mit Benutzung einer Quelle vom Olaus Magnus-Typ, zeichnete J. H o n t e r u s seine kleine Karte von Sarmatia resp. Moscovia 1542ff. Bloße Kopien hiervon enthalten S. Münsters *Cosmographia* von 1550 und seine Ausgabe der Werke des Enea Silvio von 1551 sowie der sogenannte Darinel oder G. Boilleaus „Sphère des deux mondes“ von 1551.

In der Geschichte der Sonderkarten unsres Gebietes gibt es besonders viele Quellenverluste und offene Fragen. Die jetzt bekannte Reihenfolge dieser Karten ist folgende: Alexander Scultetis Karte von 1529 (verschollen), J. Gastaldos „Prussia e Livonia“ in seiner Venediger Ptolemäus-Ausgabe von 1548, 1561, 1564, 1574, gezeichnet auf Grund der Karten des Nicolaus Cusanus und Olaus Magnus und einer mir unbekanntem Karte; Kaspar Hennenbergers Karte von 1555 (verschollen), die „Livonia“-Karte des J. Portantius in vielen Ausgaben seit 1573 (Taf. VII) und 1578 (vielleicht auf Grund von Hennenberger), sodann Marcus Ambrosius' Livlandkarte (von 1570, verschollen, vielleicht nach Hennenberger gezeichnet), M. Strubicz's Karte von 1589, schließlich G. Merkators „Livonia“ von 1595.

In betreff der Veranlassung von Scultetis und Hennenbergers Livlandkarten ist eine Anregung aus unserem Lande selbst immer noch das Wahrscheinlichste, da sonst unbegreiflich bliebe, warum beide Kartographen ausgerechnet gerade Livland, und nicht ihre eigne preußische Heimat, zum Objekt ihrer Erstlingsarbeiten gemacht haben.

Hennenbergers verschollene Karte war, wie soeben K. Buczek in „Baltic Countries“ II 1, 1936, S. 122 hervorhebt, von ganz besonderer Bedeutung für die Entwicklung unsres Kartenbildes, da sie vielleicht die Grundlage für die berühmte, auch Preußen umfassende Livlandkarte von J. Portantius gewesen ist, die wir in 2 voneinander unabhängigen Ausgaben im „Theatrum“ von Ortelius (1573) und im „Atlas“ des G. de Jode (1578) besitzen. K. Buczek erklärt diese beiden Karten für 2 verschiedene Bearbeitungen einer Vorlage, die, erwähnenswerthmaßen auf Hennenberger fußend, um 1570 entstanden sei.

Die Portantiuskarte von 1573 wurde ihrerseits die Quelle für das entsprechende Kartenblatt im Reiseatlas des Joh. Matalius Metellus „Itinerarium Orbis Christiani“ (Antwerpen 1579—81 und Köln 1598), in L. Wagheners „Spiegelhel der zeevaert“

von 1583—1585, in Christian Sgrootens Karte des europäischen Sarmatien in seinem für König Philipp II. bestimmten Madrider Atlas von 1592, und vermutlich auch die Vorlage für die Kartenskizzen von Estland und Südlivland in dem eigenhändigen, um 1582 abgeschlossenen Manuskript von Joh. Renners „Livländischer Chronik“ — falls Renner hier nicht vielleicht Hennenbergers Original benutzt hat (Taf. VIII—XI). Jedenfalls enthält Renners Kartenskizze von Südlivland die bei Portantius fehlenden Namen: Buller A fl., Adsel, Littlandt, sowie die Orte Kokenhusen und Selburg an richtiger Stelle, während Portantius sie an falsche Stellen versetzt hat. Sgrooten aber hat seine Portantiusvorlage um mehrere apokryphe Namen unbekannter Herkunft bereichert: Roseburg (Bauskenburg? jedoch ganz am Unterlauf der Aa), Buin (?Duina) an der Düna, Reckborg, Rowlitz, Stru und Struwa lacus in Lettgallen.

Der Enkhuisener Lootse L. Waghenaer schuf 1585, auf älteren Grundlagen, wie z. B. dem Lübecker Seebuch des 14. und 15. Jahrhunderts und dgl., für rein praktische Seefahrtzwecke in seinem „Spiegel der zeevaert“ 5 Küstenkarten der Baltischen Gewässer mit genauen Uferlinien aus der Vogelschau nebst Küstensilhouetten und Fahrwassertiefen (Taf. XII), worin die geographische Nomenklatur des Festlandes eine Auswahl aus der Portantiuskarte von 1573 darstellt. Das Gleiche gilt für Waghenaers schon 1583 gezeichnete Generalkarte aller europäischen Küsten.

An handschriftlichen Sonderkarten unsres Gebiets vom Ende des 16. Jahrhunderts kennen wir Raphael Barberinis westlich orientierte deutsche Reisekarte von 1564, eine gleichfalls westlich orientierte, doch Westkurland nicht mehr enthaltende Karte, die A. Possevino 1582 gleich nach dem Friedensschluß zu Jam Sapski in einer Kopie polnischen Ursprungs nach Rom geschickt hat, und eine höchst wahrscheinlich gleichfalls im Inlande gezeichnete, östlich orientierte deutsche Karte „Livonia“ in dem jetzt in Dresden befindlichen Manuskriptkodex von M. Grefenthals nach 1592 verfaßter Chronik der Rigaschen Bischöfe und Erzbischöfe, anscheinend eine Kopie, deren Vorlage aber vorläufig unbekannt ist.

Ungeklärt bleibt m. M. n. die Quellengrundlage von M. Strubiczs Sonderkarte in G. Merkators Bearbeitung für die Kölner Ausgabe von M. Kromers polnischer Geschichte vom Jahre 1589.

Nach K. B u c z e k gewann Str. sein Quellenmaterial hauptsächlich aus eigener Anschauung und auch aus Berichten polnischer Militärs. Aber in bezug auf Nordkurland und das nördliche Semgallen ist beides für jene Zeit (1567—1586) höchst unwahrscheinlich, und in bezug auf Estland hält Dr. K. Buczek selbst eine persönliche Anschauung Strubiczys mit Recht für ausgeschlossen. Dazu kommt, daß gerade das Gebiet östlich der Düna, in dem Str. von ca. 1567—1577 gelebt hat und das er also persönlich am besten kannte, in seiner Karte am fehlerhaftesten abgebildet ist, was beweist, daß in dieser Karte Strubiczys kartographische Arbeit gerade aus eigener Beobachtung weniger gevorteilt hat. Man wird also m. M. n. für manche Teile der Karte von 1589 doch nach inländischem Quellenmaterial fragen dürfen.

Strubiczy lieferte nach Dr. K. Buczeks Ansicht auch die Hauptgrundlage der bekannten „Livonia“-Karte G. Merkators von 1595, nämlich eine verschollene Karte vom polnisch-russischen Kriegsschauplatz, oder eine Karte von Livland selbst, die besser und in jedem Fall jünger als die Kölner Karte von 1589 gewesen sei. Merkator aber brachte in die erhaltene Vorlage vieles Unrichtige aus der Cusanuskarte von 1491 und der Carta marina des Olaus Magnus von 1539 hinein.

Dr. Buczek zitiert u. a. einen Brief Merkators vom 7. Sept. 1586 über die Erwartung von „Poloniae et Livoniae amplissima descriptione“, die ein Pole von Adel für ihn in Köln hinterlassen habe, und worunter auf Grund einer kartographischen Untersuchung nicht die Vorlage für die Kölner Kromerkarte von 1589, sondern die eben erwähnte verschollene Strubiczykarte, die Vorlage für Merkators Arbeit von 1595, zu verstehen sei. Aber es kann doch auch Berichterstattung aus dem Inlande in Frage kommen. Am 20. Febr. 1581 z. B. schrieb ein mir unbekannter Kosmograph John Balak aus Arensburg auf Ösel an G. Merkator nach Duisburg und empfahl ihm den über Livland aus Rußland heimkehrenden Niederländer Oliver Brunel mit Nachrichten über die Polargegenden Rußlands. Auf demselben Wege aber konnte Merkator auch Material über die Geographie unsres Landes erhalten.

Die vorliegende Darstellung schließt mit Merkators Karte von 1595, weil hiermit ein Abschnitt der Entwicklung erreicht ist. Der nächste Abschnitt beginnt mit der Nordlandkarte des Schweden A. B u r e u s von 1626 „Orbis Arctoi nova et accurata delineatio“.

Attēlu saraksts.

Daži svarīgi tipi Latvijas kartografijas attīstībā.

Nr. I. Livonija Ebstorfas kartē. Pēc K. Millera izdevuma.

Nr. II. un IIa. Livonija 1375. g. katalāņu pasaules kartē. Pēc S. Rūges „Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen“.

Nr. III. Baltijas jūra Frančeska Picigāna kompasa kartes t. s. „Miltenbergas fragmentā“ (ap 1367). Fot. no M. Tepena (Toeppen) darba „Über einige Kartenbilder der Ostsee“, 1884. g.

Nr. IV. No Klaudija Klāva ziemeļu zemju kartes Ptolemāja schēmā (ap 1427. g.) H. Martela apstrādājumā. Pēc Björnbo un Petersena, 1909.

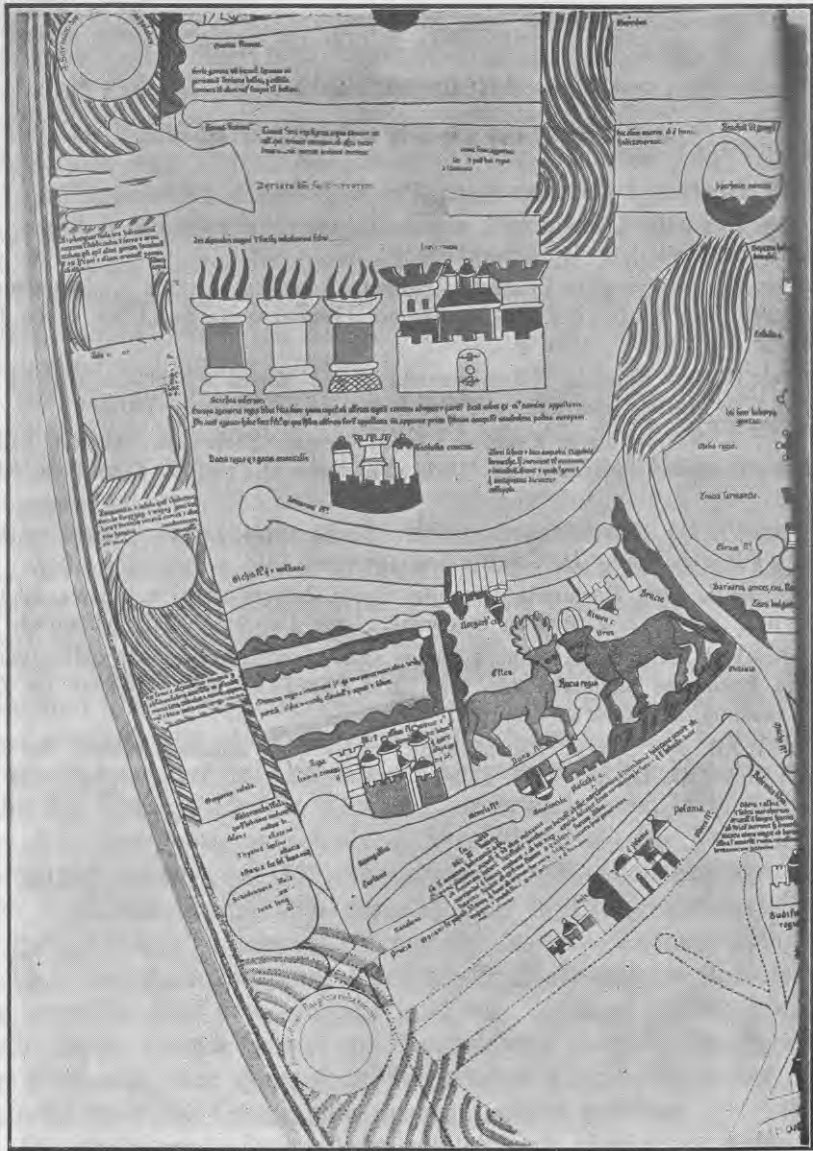
Nr. V. No Nikolaja Kūzāna Vācijas kartes Ptolemāja schēmā, laikam Nikolaja Ģermāņa apstrādājumā (1491. g. izdevums). Pēc O. Henne am Rhyn, 1892.

Nr. VI. No Olava Magnus ziemeļu zemju jūras kartes („Carta marina“, 1539. g.) Pēc J. Kolīna (J. Collijn) jaunizdevuma, 1912. g.

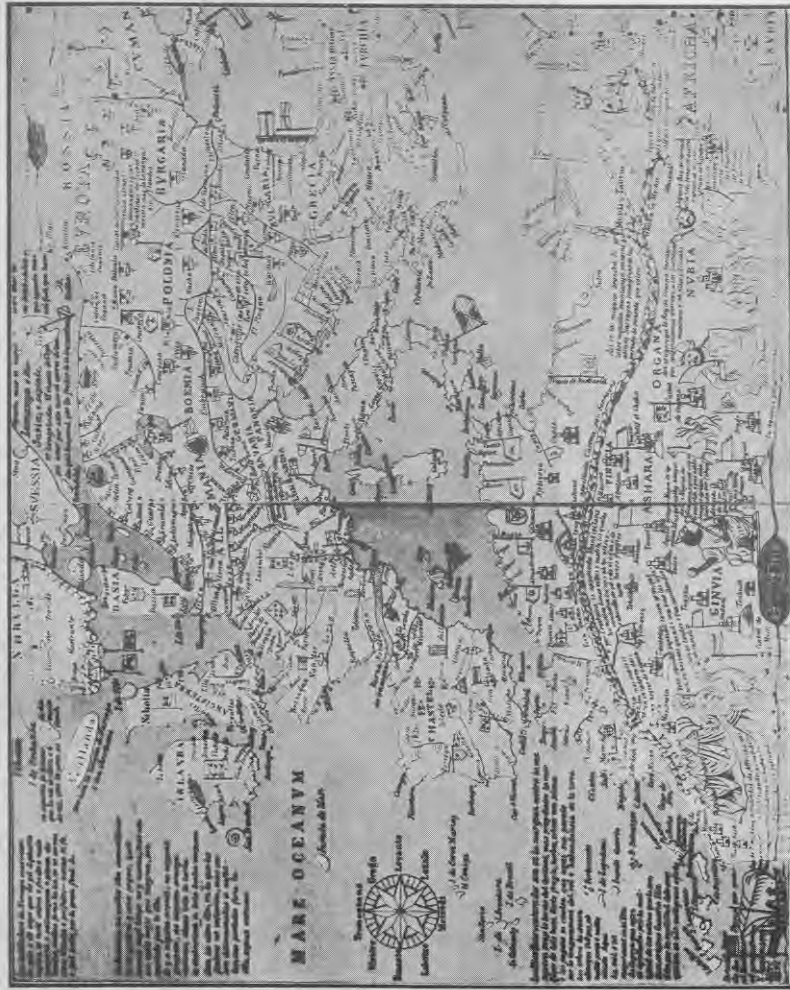
Nr. VII. Jāņa Portantija Livonijas karte, laikam 1573. g. kartes atkārtojums 1608. vai 1612. g. italiešu izdevumā. Lapa Latvijas Valsts bibliotēkā.

Nr. VIII.—XI. Jāņa Rennera kartes viņa Livonijas chronikas oriģinālmanuskriptā Brēmenes bibliotēkā (ap 1582. g.): Pārvalkas sala. Vidzeme un Zemgale, Igaunija. Pērnavas apkārtni.

Nr. XII. No Lukasa Vāgenāra 37. kartes viņa atlantā „Spiegel der Seefahrt“, otrā daļā, Leidenē 1585. g.

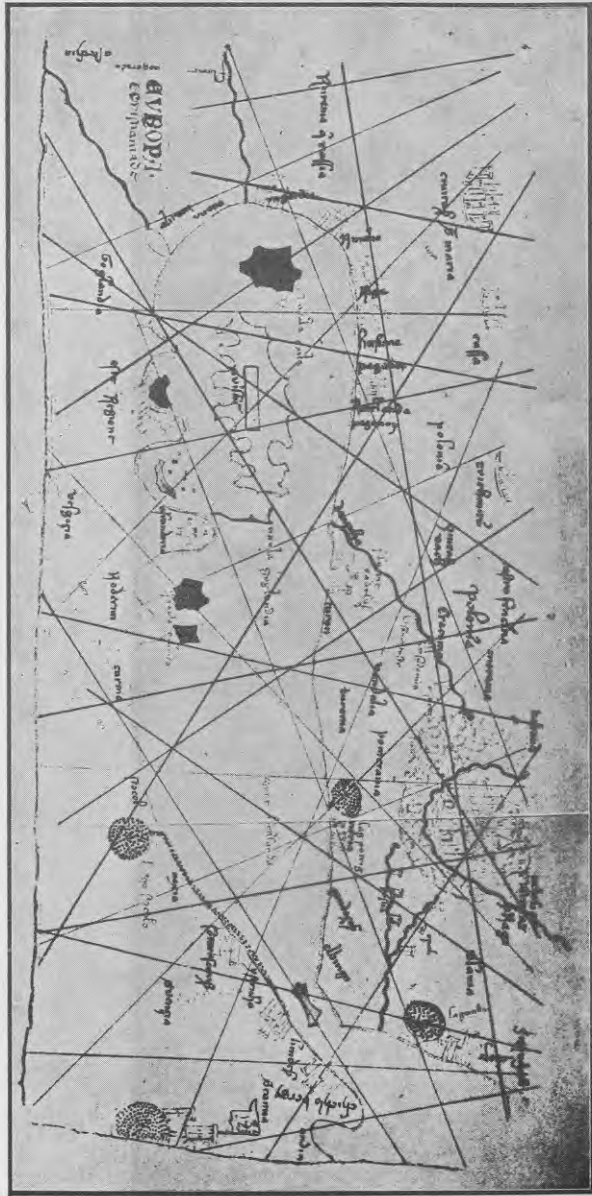
Nr. 1.

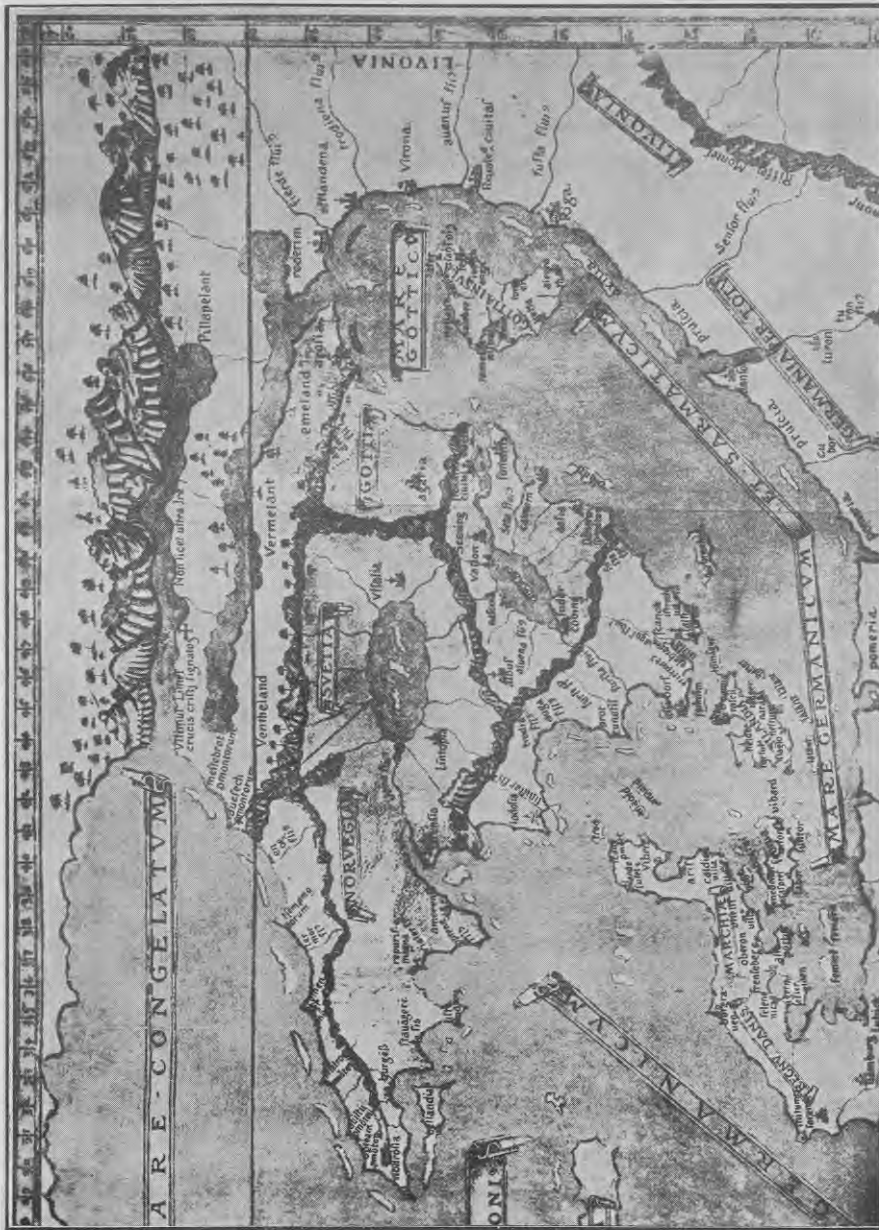
Nr. II.

Nr. 11-a.

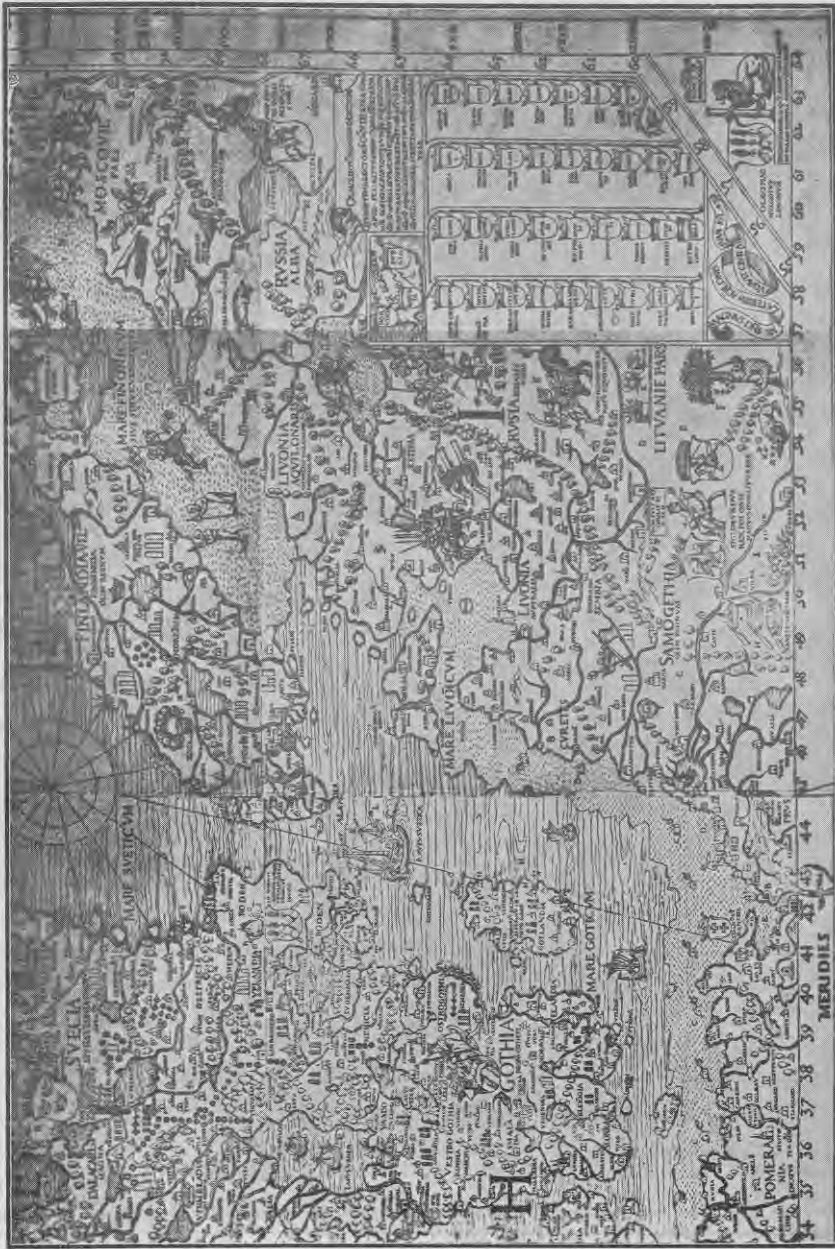
Nr. III.

Nr. IV.

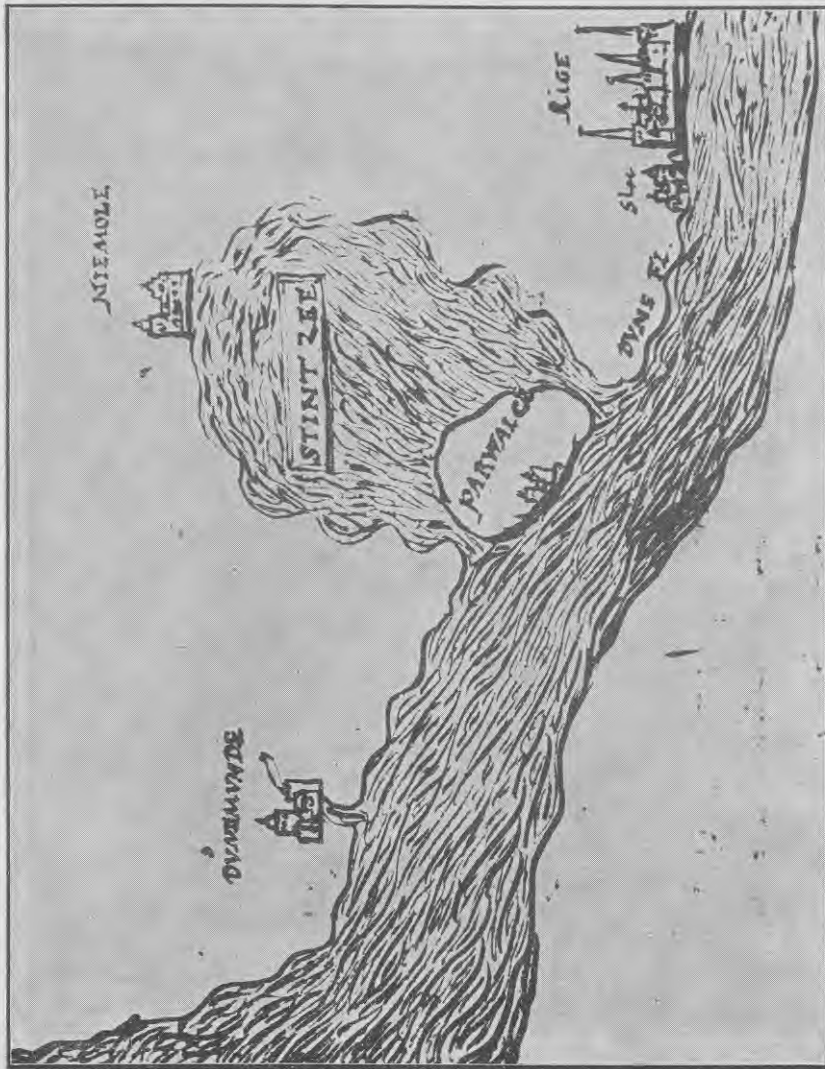
M. V.

Nr. VI.

Nr. VII.

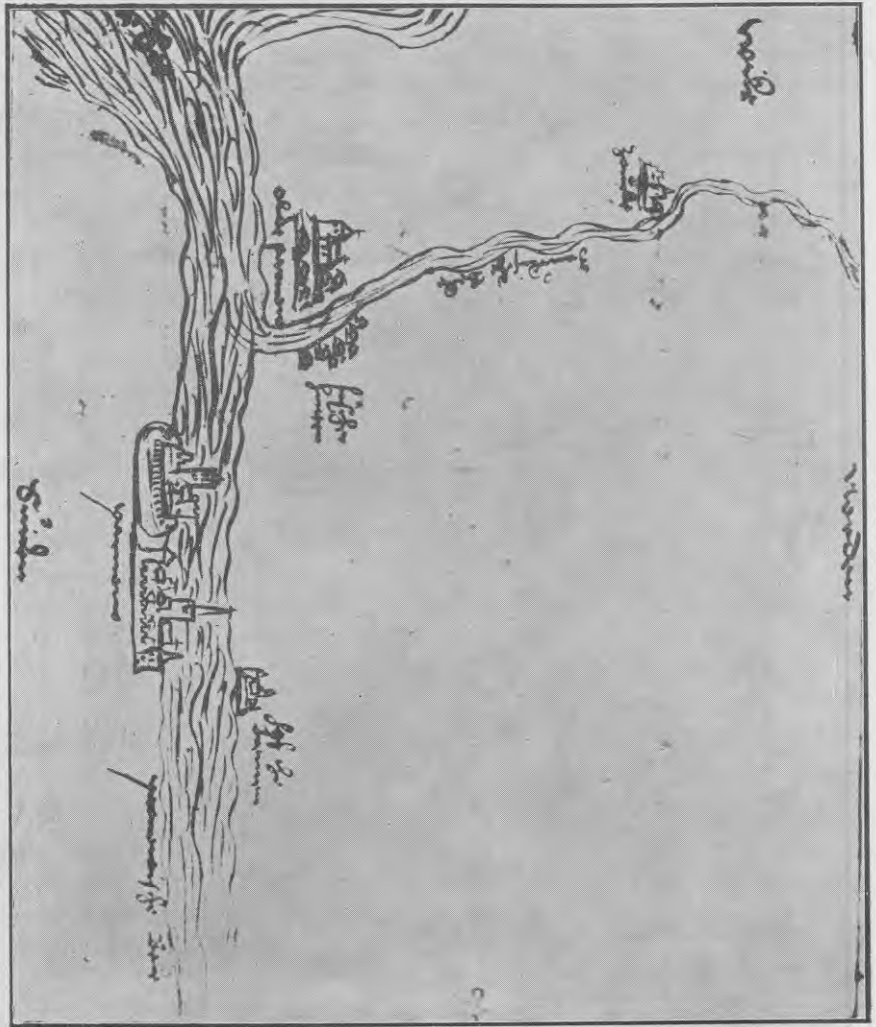

Nr. VIII.

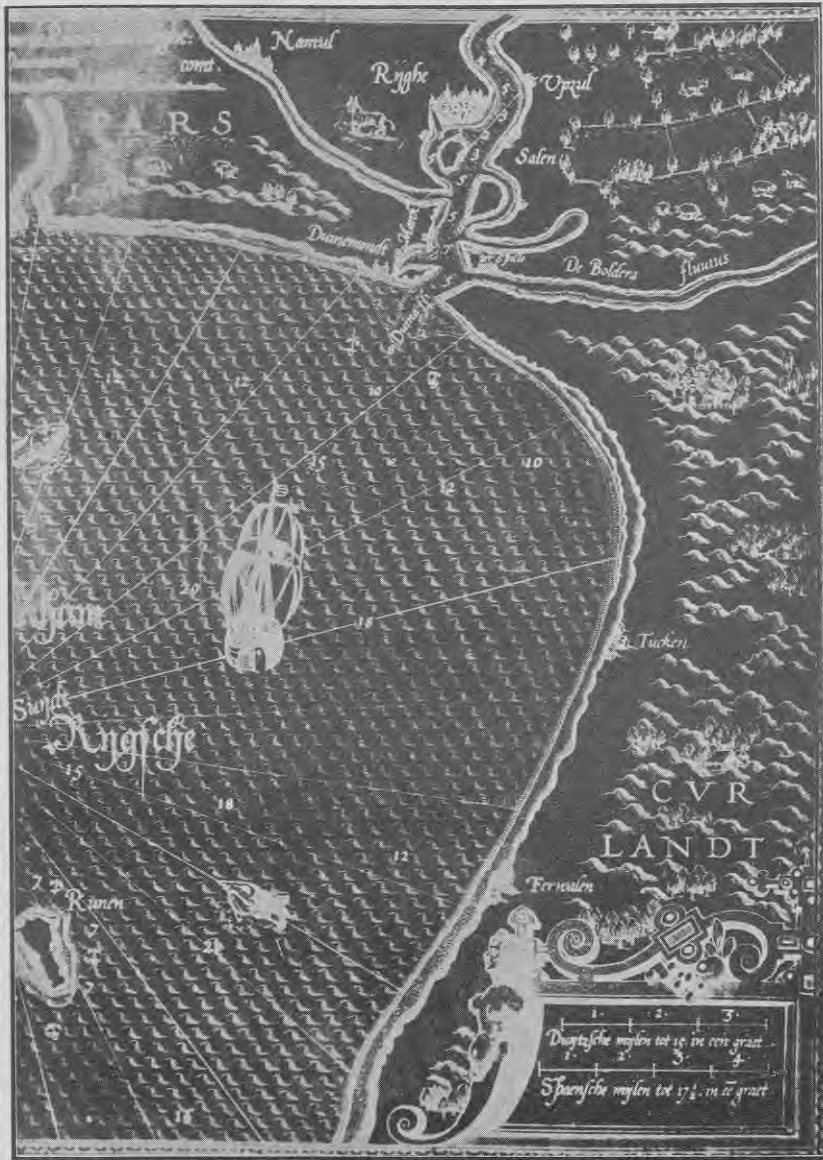

Nr. X.

Nr. XI.

Nr. XII.

Nr. XI

Nr. XII

LU bibliotēka

220034233

135345

P/1402
38j

LOR fil. III.

AUL phil. III.

Nr. 8. L. Arbuzovs (L. Arbusow). Pārskats par Latvijas kartografijas pētišanas vēsturi	249
Rückblik auf die Geschichte der Erforschung der Kartographie Lettlands	293